

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КРАЇНОЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

СТВОРЕННЯ ДОСТУПНОГО ЕКСКУРСІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ
ДЛЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ СПОЖИВАЧІВ

за спеціальністю: 242 Туризм
галузі знань: 24 Сфера обслуговування
за освітньо-професійною програмою: Туризм
на здобуття освітнього ступеня: Бакалавра

Кваліфікаційна робота бакалавра
здобувача денної форми навчання
IV курсу
групи «Міжнародний туризм»
Романова Михайла Миколайовича

Науковий керівник:
Гринюк Д. Ю.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ЕКСКУРСІЙНО - ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ДЛЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ СПОЖИВАЧІВ	6
1.1. Теоретичні аспекти та ступінь наукової вивченості доступного екскурсійно-туристичного продукту в умовах сучасних викликів	6
1.2. Органзаційні, технологічні, законодавчі взаємодії у розвитку доступного екскурсійно-туристичного продукту в сегменті сучасної сфери гостинності	11
1.3. Методичні підходи до проведення дослідження	16
Висновки до розділу I	19
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ДОСТУПНОГО ЕКСКУРСІЙНО - ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ДЛЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ СПОЖИВАЧІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОРМАТІ	21
2.1. Ретроспектива розвитку екскурсійно-туристичного продукту в умовах глобальних викликів ХХ-ХХІ століття	21
2.2. Ознаки, чинники розвитку, класифікація екскурсійно-туристичного продукту сучасності	26
2.3. Характеристика новітніх трендів світового розвитку екскурсійно-туристичного продукту для різних категорій споживачів в державах світу	32
2.4. Створення доступного екскурсійно- туристичного продукту для різних категорій споживачів в Україні в генезі ХХІ ст.	36
Висновки до розділу II	47
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ ДОСТУПНОГО ЕКСКУРСІЙНО - ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ДЛЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ СПОЖИВАЧІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ	49
3.1. Україна на фоні світових та європейських трендів у розвитку доступного екскурсійно - туристичного продукту під час війни та повоєнного відновлення	49
3.2. Розробка проектних пропозицій з метою просування трендів інклюзивності і безбар'єрності у туризмі України	53
Висновки до розділу III	59
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65

ВСТУП

Актуальність теми бакалаврської роботи зумовлена низкою взаємопов'язаних чинників, що відображають сучасні тенденції розвитку туристичної галузі та суспільства в цілому.

В умовах сьогодення, спостерігається стрімке зростання світового туристичного ринку, що супроводжується диверсифікацією потреб споживачів. Все більше людей, незалежно від віку, фізичних можливостей, соціального статусу та економічного рівня, прагнуть до подорожей та активного відпочинку. Однак, існуюча туристична інфраструктура та пропоновані продукти часто не відповідають потребам людей з інвалідністю, людей похилого віку, сімей з маленькими дітьми, туристів з обмеженими фізичними можливостями та інших груп з особливими потребами. Це обмежує їхні можливості для повноцінної участі в туристичній діяльності та призводить до соціальної нерівності.

Ще однією важливою тенденцією є те, що розвиток інклюзивного туризму стає глобальним трендом. Все більше країн та туристичних компаній усвідомлюють важливість створення доступного середовища для всіх категорій туристів. Це не тільки етично правильний підхід, але й вигідна бізнес-модель, оскільки розширює цільову аудиторію, підвищує конкурентоспроможність та створює позитивний імідж.

Україна має значний туристичний потенціал, але його реалізація обмежується недостатнім розвитком інфраструктури та відсутністю достатньої кількості доступних туристичних продуктів. Створення доступного екскурсійно-туристичного продукту сприятиме розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, збільшенню туристичного потоку, стимулюванню економічного зростання регіонів та створенню нових робочих місць. Крім того, це позитивно

вплине на імідж України як країни, яка прагне до соціальної інклюзії та створює комфортні умови для всіх своїх гостей.

Дослідження в рамках даної теми дозволить розробити методологію та практичні рекомендації для створення доступних екскурсійних продуктів, які відповідають міжнародним стандартам та враховують специфіку українського туристичного ринку. Це сприятиме підвищенню якості туристичних послуг та конкурентоспроможності української туристичної галузі на світовому ринку. Результати дослідження можуть бути використані туристичними компаніями, органами місцевого самоврядування та іншими зацікавленими сторонами для розробки та впровадження інклюзивних туристичних стратегій.

Таким чином, актуальність теми бакалаврської роботи обумовлена комплексом взаємопов'язаних факторів, що підкреслюють необхідність розвитку інклюзивного туризму в Україні та сприяють його економічному та соціальному розвитку.

Метою бакалаврської роботи є розробка концепції та методології створення доступного екскурсійно-туристичного продукту для різних категорій споживачів з урахуванням їхніх індивідуальних потреб та можливостей, а також визначення ключових факторів, що впливають на його успішну реалізацію та популяризацію інклюзивного туризму в Україні.

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати наступні завдання:

- 1) Розглянути теоретичні аспекти вивчення доступного екскурсійно-туристичного продукту;
- 2) Охарактеризувати організаційні, технологічні та законодавчі ініціативи, які сприяють формуванню доступного екскурсійно-туристичного продукту;
- 3) Представити історичний огляд розвитку екскурсійно-туристичного продукту в період XX-XXI ст.;

- 4) Проаналізувати ключові особливості, які характеризують екскурсійно-туристичний продукт сучасності;
- 5) Розглянути досвід інших країн в організації доступного екскурсійно-туристичного продукту;
- 6) Сформувати чинники формування доступного екскурсійно-туристичного продукту для різних категорій споживачів в Україні;
- 7) Розробити проектні пропозиції з метою популяризації трендів інклюзивності та безбар'єрності в умовах сучасності.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є екскурсійно-туристичний продукт.

Предметом кваліфікаційної роботи є чинники формування доступного екскурсійно-туристичного продукту для різних категорій споживачів в умовах сучасних викликів для України.

Методами дослідження кваліфікаційної роботи виступають аналіз наукових джерел, узагальнення, систематизація, класифікація, опитування, SWOT-аналіз.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці комплексного підходу до створення доступного екскурсійно-туристичного продукту, який інтегрує теоретичні засади, міжнародний досвід та сучасні виклики українського контексту, зокрема воєнний стан і перспективи повоєнного відновлення.

Практичне значення дослідження визначається можливістю використання його результатів для трансформації туристичної галузі України в напрямку інклюзивності та безбар'єрності.

Структура кваліфікаційної роботи складається з вступу, трьох основних розділів роботи, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ЕКСКУРСІЙНО - ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ДЛЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ СПОЖИВАЧІВ

1.1. Теоретичні аспекти та ступінь наукової вивченості доступного екскурсійно-туристичного продукту в умовах сучасних викликів

Доступний туризм є важливим напрямом розвитку сучасної туристичної індустрії, що відповідає принципам інклюзивності, універсального дизайну та соціальної рівності. Цей вид туризму спрямований на забезпечення рівного доступу до туристичних продуктів і послуг для всіх категорій населення, включаючи осіб з фізичними, сенсорними чи когнітивними обмеженнями, людей похилого віку, сімей з дітьми та осіб з тимчасовими проблемами з здоров'ям. В контексті сучасних глобальних викликів, таких як демографічні зміни, технологічний прогрес, економічні кризи та військові конфлікти, доступний туризм набуває стратегічного значення як інструмент соціальної інтеграції та економічного зростання [3].

Доступний туризм, також відомий як інклюзивний або універсальний туризм, не має єдиного загальноприйнятого визначення, що відображає його багатогранність. Згідно з декларацією Такаями, розробленою Європейською мережею доступного туризму (ENAT), цей вид туризму передбачає створення умов для подорожей, які є комфортними та безпечними для всіх, незалежно від фізичних, сенсорних чи когнітивних особливостей. Він залучає осіб з порушеннями зору, слуху, рухливості, а також тих, хто має психосоціальні чи інтелектуальні обмеження [11]. В літературі підкреслюється, що доступний туризм базується на співпраці між учасниками туристичної сфери для створення

універсальних продуктів, послуг і середовища, які дозволяють людям з обмеженими можливостями функціонувати незалежно та з почуттям гідності [3].

Основні принципи доступного туризму включають:

– універсальність – створення туристичних продуктів, які є зручними для всіх без додаткових адаптацій;

– рівність – забезпечення однакових можливостей для участі в туристичних активностях;

– самостійність – надання умов для незалежного пересування та відпочинку;

– повага до гідності – врахування індивідуальних потреб і самовідчуття цінності туристів.

Доступність у туризмі поділяється на три ключові категорії [11]:

– фізична доступність – адаптація просторів та інфраструктури (пандуси, ліфти, широкі проходи) для осіб з обмеженою рухливістю;

– комунікаційна доступність – використання шрифту Брайля, сурдоперекладу, аудіогідів для осіб з сенсорними порушеннями;

– цифрова доступність – спрощення доступу до онлайн-платформ, зокрема систем бронювання, для всіх категорій користувачів.

Інтерес до доступного туризму в науковій літературі почав зростати з кінця ХХ століття,. Дослідження охоплюють кілька ключових напрямів (табл. 1.1):

Таблиця 1.1 – Дослідження доступного туризму ХХ століття

Напрямок	Суть дослідження
Теоретичний	Розробка концепцій і класифікацій доступного туризму
Соціально-демографічний	Вплив старіння населення та зростання чисельності осіб з інвалідністю на туристичний ринок

Продовження таблиці 1.1

Технологічний	Використання цифрових інструментів для підвищення доступності, таких як мобільні додатки та віртуальні тури
Правовий	Аналіз міжнародних стандартів, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю

(Джерело: створено автором на основі [11])

Європейські дослідження підкреслюють демографічні зміни як ключовий фактор розвитку доступного туризму. Зокрема, за даними Євростату, в 2011 році в ЄС проживало 138,6 млн. осіб з обмеженими можливостями, з яких 64,1% становили люди віком від 65 років. В країнах з розвиненим туристичним сектором, таких як Великобританія, Німеччина, Італія, Іспанія та Франція, чисельність осіб, які потребують доступних послуг, перевищує 10 млн. в кожній країні. Прогнози Євростату на 2025-2100 роки вказують на зростання частки населення віком від 65 років з 22% у 2025 році до 32% в 2100 році, що посилює потребу в адаптації туристичної інфраструктури [11].

В Україні, дослідження доступного туризму перебувають на початковій стадії. Українські науковці акцентують увагу на культурному та природному потенціалі країни, однак вказують на проблеми, такі як недостатня інфраструктура, обмежена цифрова доступність і низька обізнаність стейкхолдерів [12]. Військовий конфлікт, що триває з 2014 року та повномасштабне вторгнення в 2022 році, створили нові виклики, зокрема зростання кількості осіб з інвалідністю та зміну структури туристичного попиту [12].

Основні перешкоди для розвитку доступного туризму включають [8]:

- інфраструктурні бар'єри – відсутність адаптованих готелів, транспорту, туристичних об'єктів;
- інформаційні бар'єри – брак доступної інформації про туристичні послуги для осіб з сенсорними порушеннями;

- кадрові бар'єри – недостатня підготовка персоналу для роботи з різними категоріями туристів;
- економічні бар'єри – низький рівень доходів населення, особливо в Україні, що обмежує попит на доступні послуги;
- соціокультурні бар'єри – низька обізнаність суспільства про потреби осіб з обмеженими можливостями.

В Україні ці проблеми посилюються внаслідок війни. За даними Міністерства соціальної політики України, в 2023 році кількість осіб з інвалідністю зросла до 3 млн, що на 300 тис. більше порівняно з 2021 роком. Війна призвела до скорочення туристичного потоку (з 4,27 млн. іноземних туристів у 2021 році до 2,31 млн. у 2022 році) та зменшення кількості туристичних підприємств на 14-22% залежно від сектору [12]. В секторі тимчасового розміщення та харчування об'єми продажів знизилися на 64%, а в секторі діяльності туристичних агентств – на 80% (табл. 1.2) [11].

Таблиця 1.2 – Ключові аспекти доступного туризму

Аспект	Опис	Приклади проблем
Визначення	Туризм, що забезпечує рівний доступ для всіх, включаючи осіб з інвалідністю	Відсутність єдиного визначення, що ускладнює стандартизацію
Фізична доступність	Адаптація інфраструктури для осіб з обмеженою рухливістю	Відсутність пандусів, ліфтів, широких проходів у готелях і пам'ятках
Комунікаційна доступність	Інструменти для осіб з сенсорними порушеннями (шрифт Брайля, аудіогіди)	Недостатня кількість матеріалів для незрячих і слабочуючих

Продовження таблиці 1.2

Цифрова доступність	Доступ до онлайн-ресурсів і систем бронювання	Некоректне відображення сайтів для осіб з порушеннями зору
Демографічні виклики	Зростання чисельності літнього населення та осіб з інвалідністю	Низька адаптація інфраструктури до потреб літніх людей
Вплив війни в Україні	Зростання кількості осіб з інвалідністю, скорочення туристичного потоку	Руйнування інфраструктури, зменшення пропозиції туристичних послуг

(Джерело: створено автором на основі [11])

Серед ключових викликів для розвитку доступного туризму виділяються:

- демографічні зміни – зростання частки літнього населення в ЄС і Україні вимагає нових підходів до створення туристичних продуктів [11];
- технологічний прогрес – використання віртуальної реальності, аудіогідів і мобільних додатків може значно підвищити доступність [11];
- військові конфлікти – в Україні війна спричинила руйнування інфраструктури та зміну структури попиту, що вимагає адаптації туристичного сектору [12];
- економічні обмеження – низький рівень доходів в Україні ускладнює фінансування інклюзивних проєктів [12].

На міжнародному рівні Європейська комісія ООН з туризму (2024) акцентує на сталому розвитку туризму, зокрема адаптації до потреб осіб з обмеженими можливостями [11]. В Україні Державне агентство з розвитку туризму підкреслює важливість інклюзивних ініціатив в контексті повоєнного відновлення, що відкриває перспективи для інтеграції в європейський туристичний простір [11].

Таким чином, доступний туризм є не лише гуманістичним завданням, а й економічно виправданим напрямом, що відповідає сучасним соціальним і демографічним тенденціям. Подальші дослідження мають фокусуватися на адаптації світового досвіду до українських реалій, особливо в умовах повоєнного відновлення.

1.2. Організаційні, технологічні, законодавчі взаємодії у розвитку доступного екскурсійно-туристичного продукту в сегменті сучасної сфери гостинності

Розвиток доступного туризму в Україні є складним завданням, що вимагає інтеграції організаційних, технологічних і законодавчих зусиль для створення інклюзивного середовища, яке відповідає потребам різних категорій туристів, зокрема осіб з обмеженими можливостями, людей похилого віку та сімей з дітьми. Цей процес передбачає співпрацю між державними органами, туристичними підприємствами, громадськими організаціями та іншими стейкхолдерами для забезпечення фізичної, інформаційної та комунікаційної доступності туристичних продуктів і послуг. В сучасних умовах, ускладнених війною та економічними обмеженнями, створення доступного туристичного середовища потребує системного підходу, що враховує як світовий досвід, так і національні особливості [9].

Організаційна складова розвитку доступного туризму охоплює низку заходів, спрямованих на координацію діяльності стейкхолдерів, адаптацію інфраструктури та підвищення кваліфікації персоналу. Основна мета полягає в створенні безбар'єрного середовища, яке забезпечує комфорт і безпеку для всіх туристів. Ключові напрями організаційної діяльності включають (табл. 1.3):

Таблиця 1.3 – Ключові напрями організаційної діяльності включають

Ключові напрями	Формулювання
Адаптація інфраструктури	Модернізація туристичних об'єктів, таких як музеї, готелі, парки та транспортні вузли, для забезпечення фізичної доступності. Це включає облаштування пандусів, ліфтів, широких дверних проходів і спеціалізованих зон для відпочинку.
Підготовка персоналу	Проведення тренінгів для працівників туристичної сфери з метою підвищення обізнаності про потреби осіб з обмеженими можливостями та вдосконалення навичок інклюзивного обслуговування
Співпраця зі стейкхолдерами	Формування партнерств між туристичними підприємствами, місцевою владою та громадськими організаціями для реалізації спільних проєктів, спрямованих на інклюзивність.
Інформаційне забезпечення	Розробка доступних інформаційних ресурсів, таких як веб-сайти, мобільні додатки та друковані матеріали, що надають інформацію про доступні туристичні об'єкти та послуги

(Джерело: створено автором на основі [9])

Організаційні зусилля також передбачають залучення осіб з обмеженими можливостями до процесу планування та реалізації туристичних ініціатив, що сприяє врахуванню їхніх реальних потреб. Наприклад, в 2023 році індустрія гостинності в Україні посіла друге місце за рівнем працевлаштування осіб з особливими потребами (9% проти середнього показника по країні 6%), що свідчить про позитивні зрушення у сприйнятті інклюзивності в цій сфері [19].

Технологічні інновації відіграють ключову роль в забезпеченні доступності туристичних продуктів. Сучасні технології дозволяють подолати інформаційні та комунікаційні бар'єри, полегшуючи доступ до туристичних послуг для осіб з обмеженими можливостями. Основні напрями технологічного розвитку включають:

- цифрові платформи – розробка веб-сайтів і мобільних додатків, які відповідають стандартам доступності (наприклад, WCAG 2.1), забезпечуючи зручність використання для осіб з порушеннями зору чи слуху. Такі платформи надають інформацію про доступні об'єкти, маршрути та послуги;

- навігаційні системи – впровадження інтерактивних карт і GPS-додатків, які допомагають туристам з обмеженими можливостями орієнтуватися в туристичних локаціях;

- віртуальні тури – створення віртуальних екскурсій для осіб, які не можуть фізично відвідати об'єкти, що особливо актуально в умовах війни в Україні;

- технології комунікації – використання шрифту Брайля, аудіогідів, сурдоперекладу та інших інструментів для забезпечення комунікаційної доступності.

Технологічні рішення також сприяють підвищенню ефективності бронювання та планування подорожей. Наприклад, інтерактивні платформи можуть надавати детальну інформацію про доступність готелів, ресторанів і транспортних засобів, що дозволяє туристам з обмеженими можливостями планувати подорожі самостійно [19].

Законодавча база є основою для створення доступного туристичного середовища. В Україні впровадження доступного туризму регулюється низкою нормативних актів, які, однак, потребують вдосконалення для відповідності міжнародним стандартам, таким як Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006). Ключові законодавчі ініціативи включають:

- нормативне регулювання – розробка стандартів доступності для туристичних об'єктів і послуг, які включають вимоги до фізичної інфраструктури, інформаційних ресурсів і підготовки персоналу;

- фінансова підтримка – виділення державних і місцевих коштів на програми з розвитку доступного туризму, включаючи грантову підтримку для малого та середнього бізнесу;

- фінансові стимули – зниження податкового навантаження для туристичних підприємств, які інвестують у створення доступної інфраструктури, наприклад, зниження ставки єдиного податку до 1% для малого бізнесу в індустрії гостинності [18];

- місцеві фонди розвитку туризму – створення фондів для цільового використання туристичного збору на проекти з інклюзивності, як передбачено законопроектом №3696 [16].

Війна, що триває в Україні з 2014 року та посилилася в 2022 році, значно ускладнила фінансування туристичної інфраструктури через переорієнтацію державного бюджету на оборонні потреби. За оцінками, для відновлення туристичного сектору в 2023-2033 роках потрібно понад 5 млрд доларів, з яких 2 млрд доларів необхідно для готельного сектору. Зруйновано 157 готелів і ресторанів, що підкреслює необхідність відновлення інфраструктури за принципом «відновлювати краще», з урахуванням інклюзивності та енергоефективності [16].

Незважаючи на зусилля, розвиток доступного туризму в Україні стикається з низкою проблем:

- фінансові обмеження – недостатнє фінансування через воєнний стан і економічну кризу;

- недостатня інфраструктура – більшість туристичних об'єктів і транспортних вузлів не відповідають стандартам доступності, зокрема через брак пандусів, ліфтів і спеціалізованих туалетів;

- низька обізнаність – недостатня підготовка персоналу та суспільства щодо потреб осіб з обмеженими можливостями;

- інформаційні бар'єри – обмежений доступ до інформації про доступні туристичні послуги, особливо в цифровому форматі.

Ці проблеми посилюються нерівномірним розвитком туризму в різних регіонах України, що залежить від рівня соціально-економічного розвитку та доступності ресурсів [9].

Стратегія розвитку доступного туризму в Україні має базуватися на комплексному підході, що включає:

- інфраструктурний розвиток – модернізація транспортних вузлів (аеропортів, вокзалів), готелів і закладів громадського харчування з урахуванням стандартів універсального дизайну;

- інформаційна підтримка – створення доступних цифрових платформ і матеріалів, які враховують потреби осіб з сенсорними порушеннями;

- фінансування – залучення іноземних інвестицій, використання туристичного збору та створення місцевих фондів розвитку туризму для цільового фінансування інклюзивних проєктів;

- освіта та просвіта – впровадження освітніх програм у вищих навчальних закладах і проведення тренінгів для персоналу туристичної сфери.

Особливу увагу слід приділити принципу «відновлювати краще», який передбачає реконструкцію туристичної інфраструктури з урахуванням інклюзивності, енергоефективності та екологічних стандартів. Наприклад, відновлення зруйнованих готелів і ресторанів має включати облаштування пандусів, спеціалізованих номерів і туалетів [16].

Фінансування є однією з найбільших проблем для розвитку доступного туризму в Україні, особливо в умовах війни. Воєнний стан призвів до переорієнтації державного бюджету на оборонні потреби, що обмежило фінансування туристичної інфраструктури. За оцінками, для відновлення

туристичного сектору в 2023–2033 роках потрібно 5 млрд доларів, з яких 2 млрд доларів припадає на готельний сектор [16]. Для вирішення цієї проблеми пропонується:

- оптимізація туристичного збору – впровадження механізму, який забезпечить сплату збору всіма туристами, що збільшить доходи для розвитку доступного туризму [18];

- створення місцевих фондів – законопроект №3696 передбачає створення фондів розвитку туризму для цільового використання зборів, грантів і бюджетних коштів [16];

- фіскальні стимули – зниження ставки єдиного податку до 1% для малого бізнесу в туристичній сфері з умовою спрямування вивільнених коштів на інклюзивні ініціативи [18];

- залучення іноземних інвестицій – міжнародна фінансова допомога може стати ключовим джерелом для відновлення інфраструктури.

Для оцінки ефективності заходів з розвитку доступного туризму необхідно створити систему моніторингу, яка включатиме:

- аналіз рівня доступності туристичних об'єктів і послуг;
- оцінку задоволеності туристів з обмеженими можливостями;
- моніторинг зайнятості осіб з особливими потребами в туристичній сфері;
- аналіз фінансових показників, зокрема використання туристичного збору.

Така система дозволить виявляти слабкі місця та вносити корективи для вдосконалення інклюзивних ініціатив [16].

1.3. Методичні підходи до проведення дослідження

Дослідження доступності екскурсійно-туристичного продукту потребує системного підходу, який враховує складність і багатогранність інклюзивного туризму, а також специфіку сучасних викликів, зокрема в умовах війни та

повоєнного відновлення в Україні. Для досягнення мети дослідження – розробки рекомендацій щодо створення доступного екскурсійно-туристичного продукту для різних категорій споживачів – застосовується комбінований підхід, що поєднує кількісні та якісні методи. Це дозволяє отримати як статистичні дані для виявлення загальних тенденцій, так і глибоке розуміння потреб і бар'єрів, з якими стикаються туристи з обмеженими можливостями.

Дослідження доступності екскурсійно-туристичного продукту структуровано у вигляді алгоритму, який забезпечує послідовність і логічність виконання етапів. Схема відображає взаємозв'язок між етапами та методами, що використовуються для досягнення мети дослідження (табл. 1.4).

Таблиця 1.4 – Етапи дослідження доступності екскурсійно-туристичного продукту

Етап	Мета	Методи	Очікувані результати
1. Визначення теоретичної бази та аналіз контексту	Формування теоретичної основи, аналіз законодавства та тенденцій	Аналіз документів, порівняльний аналіз	Огляд нормативної бази, виявлення прогалин у інклюзивності
2. Збір первинних даних	Вивчення потреб і бар'єрів туристів з обмеженими можливостями	Опитування, глибинні інтерв'ю	Дані про потреби, бар'єри та рівень задоволеності
3. Оцінка доступності	Аналіз фізичної, інформаційної та комунікаційної доступності	Спостереження, експеримент	Оцінка стану інфраструктури та цифрових ресурсів

Продовження таблиці 1.4

4. Розробка рекомендацій	Формулювання пропозицій і системи моніторингу	SWOT-аналіз, фокус-групи	Рекомендації, система оцінки ефективності
--------------------------	---	--------------------------	---

(Джерело: створено автором)

Вибір методів обумовлений необхідністю комплексного аналізу доступності екскурсійно-туристичного продукту з урахуванням українських реалій, зокрема впливу війни та економічних обмежень. Кількісні методи (опитування, експеримент) дозволяють отримати статистичні дані про масштаби проблем і потреби туристів, що є основою для узагальнень і порівнянь. Якісні методи (глибинні інтерв'ю, спостереження, фокус-групи, аналіз документів) забезпечують глибоке розуміння індивідуального досвіду, прихованих бар'єрів і можливостей для вдосконалення. Комбінований підхід поєднує переваги обох груп методів, дозволяючи отримати повну картину та розробити практичні рекомендації [27].

Особливості застосування в Україні

В українських умовах методи дослідження мають враховувати специфіку воєнного та повоєнного контексту. Опис застосування методів на кожному з етапів дослідження описано в табл. 1.5

Таблиця 1.5 – Застосування методів на етапах дослідження

Етап	Метод	Конкретне застосування	Очікувані результати
1. Теоретична база	Аналіз документів, порівняльний аналіз	Вивчення законодавства, стратегій, світового досвіду	Теоретична основа, виявлення прогалин
2. Збір даних	Опитування, глибинні інтерв'ю	Анкетування туристів, інтерв'ю з експертами	Дані про потреби, бар'єри, задоволеність

Продовження таблиці 1.5

3. Оцінка доступності	Спостереження, експеримент	Оцінка інфраструктури, тестування цифрових ресурсів	Оцінка стану об'єктів і платформ
-----------------------	----------------------------	---	----------------------------------

4. Рекомендації	SWOT-аналіз, фокус-групи	Узагальнення даних, розробка пропозицій	Рекомендації, система моніторингу
-----------------	--------------------------	---	-----------------------------------

(Джерело: створено автором на основі [27])

Методичний підхід до дослідження доступності екскурсійно-туристичного продукту базується на комбінації кількісних і якісних методів, структурованих в чотири етапи: аналіз теоретичної бази, збір первинних даних, оцінка доступності та розробка рекомендацій. Використання аналізу документів, порівняльного аналізу, опитувань, глибинних інтерв'ю, спостереження, експерименту, SWOT-аналізу та фокус-груп забезпечує комплексне вивчення проблеми та формулювання практичних рішень. В контексті України особлива увага приділяється воєнним і повоєнним викликам, що впливають на доступність туризму. Запропонована схема дослідження дозволяє системно підійти до аналізу та розробки інклюзивних туристичних продуктів, що сприятиме соціальній інтеграції та економічному розвитку.

Висновки до розділу I

Доступний туризм є відносно новим напрямом в туристичній сфері, який швидко розвивається. В умовах сучасних викликів, тренди інклюзивності та безбар'єрності стають більш популярними, допомагаючи людям різних категорій та з різними можливостями, отримати доступний та цікавий відпочинок, який задовольнить потреби кожного. В країнах ЄС та України зокрема, з кожним роком кількість людей з обмеженими можливостями невпинно зростає, що вимагає впровадження рішень для забезпечення більш комфортного рівня життя для них. Серед таких рішень виділяють інфраструктурні, фінансові, культурно-оздоровчі. Всі ці рішення направлені на забезпечення рівності в правах для громадян з обмеженими можливостями та вразливих категорій населення.

Дослідження доступного екскурсійно-туристичного продукту базується на використанні кількісних та якісних методів, а також їх поєднання для більш чіткого аналізу чинників його формування.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ДОСТУПНОГО ЕКСКУРСІЙНО - ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ДЛЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ СПОЖИВАЧІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОРМАТІ

2.1. Ретроспектива розвитку екскурсійно-туристичного продукту в умовах глобальних викликів ХХ-ХХІ століття

Розвиток екскурсійно-туристичного продукту у ХХ-ХХІ століттях відбувався під впливом соціально-економічних, культурних і технологічних трансформацій, які кардинально змінили характер туризму. Від елітарного явища туризм поступово трансформувався у масовий, а згодом – в диференційований, орієнтований на індивідуальні потреби споживачів. Цей процес супроводжувався змінами в мотивації туристів, структурі пропозиції та географії подорожей, а також реагував на глобальні виклики, такі як економічні кризи, війни, екологічні проблеми та тероризм.

Етапи розвитку туризму в ХХ столітті

1950-ті роки: Зародження масового туризму

В 1950-ті роки в західноєвропейських країнах розпочався період активного розвитку туристичної індустрії, що був зумовлений післявоєнним економічним відновленням. Основний акцент робився на залученні американських туристів, які забезпечували значні валютні надходження. В цей період активно будувалися готелі, мотелі та розважальні заклади, що сприяло формуванню інфраструктури для масового туризму. Туризм мав переважно рекреаційний характер, спрямований на відновлення фізичних сил після повсякденної праці. Туристичні продукти були стандартизованими, з обмеженим асортиментом, що відповідало

концепції «конвеєрного туризму» – одноманітного та орієнтованого на широку аудиторію [26].

Ключовим показником формування масового туризму є інтенсивність туризму, яка вимірює частку населення країни, що здійснює хоча б одну туристичну поїздку на рік. В країнах, де цей показник перевищував 50%, масовий туризм вважався сформованим. Наприклад, у ФРН в 1950 році лише 21% населення здійснювали закордонні поїздки, але цей показник стрімко зростав у наступні десятиліття [27].

1960–1970-ті роки: Екстенсивне зростання та перехід до суспільства споживання

В 1960-х – першій половині 1970-х років туризм в Європі характеризувався швидким екстенсивним зростанням як в'їзного, так і виїзного сегментів. Збільшення кількості туристичних підприємств і обсягів їхньої діяльності сприяло розширенню пропозиції. В цей період сформувалося «суспільство споживання», що змінило мотивацію туристів. Окрім рекреаційного аспекту, зросла роль творчих, комунікативних та інвестиційних мотивів. Туризм почав сприйматися не лише як засіб відпочинку, а й як спосіб самовираження та реалізації особистих інтересів. Це призвело до ускладнення туристичного попиту та появи нових сегментів, таких як культурно-пізнавальний і пригодницький туризм [27].

Економічне зростання та підвищення добробуту населення сприяли розширенню асортименту туристичних продуктів. Туристичні компанії почали пропонувати більш різноманітні послуги, орієнтовані на індивідуальні потреби, що стало передумовою для переходу від конвеєрного до диференційованого туризму.

1980-ті роки: Диференціація та спеціалізація

В 1980-х роках темпи зростання туристичної індустрії дещо сповільнилися через економічні кризи середини 1970-х, але обсяги виробництва залишалися

високими. Туризм остаточно трансформувався з конвеєрного в диференційований, що характеризувався різноманітністю потреб і мотивацій туристів. На відміну від конвеєрного туризму, який передбачав стандартизовані послуги, диференційований туризм пропонував вузькоспеціалізовані продукти, такі як екологічні тури, круїзи та тематичні екскурсії. Ринок перейшов від домінування виробників до орієнтації на споживачів, що підкреслило важливість індивідуалізації пропозиції [27].

В цей період посилювалися тенденції гуманізації, соціалізації та екологізації туризму. Туристичні продукти дедалі більше враховували потреби окремих груп населення, включаючи осіб з обмеженими можливостями, літніх людей і сім'ї. Змінилася психологія споживання вільного часу: туризм став не лише засобом відновлення сил, а й інструментом для гедонізації – отримання насолоди від життя через інтелектуальні та культурні враження [27].

1990-ті роки: Глобалізація та розширення географії

Наприкінці ХХ століття туризм став глобальним явищем, що супроводжувалося зростанням туристичних потоків і розширенням географії подорожей. В 1989–1996 роках кількість туристів в Європі зросла з 274 до 347 млн. осіб, причому 90% міжнародних туристів в Європі склали європейці, зокрема німці (20%) і британці (10%). США залишалися єдиною неєвропейською країною серед лідерів за кількістю туристів, що відвідували Європу [27]. Позитивну роль відіграли процеси спрощення прикордонного контролю, зокрема Шенгенська угода 1985 року та Конвенція 1990 року, які запровадили єдину візову систему та скасували перевірки на внутрішніх кордонах країн-учасниць [27].

Глобальні виклики ХХ століття, такі як економічні кризи, війни та екологічні проблеми, суттєво впливали на розвиток туризму. Економічна криза середини 1970-х років сповільнила темпи зростання туристичної індустрії, але стимулювала її диверсифікацію. Поява екологічного мислення сприяла розвитку

екотуризму, який став важливим сегментом в 1980-1990-х роках. На початку XXI століття міжнародний тероризм мав менший вплив на туристичний бізнес порівняно зі змінами в світовій економіці, такими як глобалізація та підвищення якості життя [27].

На межі XX-XXI століть прогнозувалося стрімке зростання туристичних потоків. За даними Всесвітньої туристичної організації (ВТО), до 2030 року кількість туристичних поїздок має досягти 1,937 млрд, а прибутки від туризму – 10,1 трлн доларів. Це сприяє зростанню зайнятості в галузі: наприкінці XX століття кожна 15-та людина на планеті була прямо чи опосередковано пов'язана з туризмом [27].

Тенденції розвитку туризму

Розвиток туризму в XX-XXI століттях характеризувався кількома ключовими тенденціями, які визначили його сучасний вигляд:

- індивідуалізація та спеціалізація: туристичні продукти стали орієнтованими на індивідуальні потреби, що сприяло появі нових сегментів, таких як екотуризм, пригодницький туризм і тури для осіб з особливими потребами;

- глобалізація: розширення географії подорожей і спрощення прикордонних процедур (наприклад, Шенгенська угода) сприяли зростанню міжнародного туризму;

- екологізація: зростання екологічної свідомості призвело до популяризації екологічних і сталих туристичних продуктів;

- інтенсифікація відпочинку: активний відпочинок і самореалізація стали важливими мотивами для туристів;

- технологічний прогрес: впровадження нових технологій, таких як онлайн-бронювання, змінило структуру туристичного ринку.

Підсумовуючи, результати можна відобразити в табл. 2.1:

Таблиця 2.1 – Етапи розвитку туризму в XX-XXI століттях

Період	Характеристика	Мотивація туристів	Ключові тенденції	Глобальні виклики
1950-ті	Зародження масового туризму, орієнтація на американських туристів	Рекреація, відновлення сил	Стандартизація, конвєсрний туризм	Післявоєнне відновлення
1960–1970-ті	Екстенсивне зростання, суспільство споживання	Рекреація, творчість, комунікація	Диверсифікація попиту, поява нових сегментів	Економічні кризи
1980-ті	Диференціація, спеціалізація	Гедонізація, інтелектуальні запити	Індивідуалізація, екологізація	Економічна криза 1970-х, екологічні проблеми
1990-ті	Глобалізація, розширення географії	Самореалізація, культурні інтереси	Спрощення прикордонного контролю, зростання потоків	Глобалізація, тероризм
Початок XXI ст.	Зростання туристичних потоків, технологічний прогрес	Індивідуальні потреби, екологічна свідомість	Технологізація, зростання зайнятості	Економічні зміни, тероризм

(Джерело: створено автором)

Вплив на сучасний екскурсійно-туристичний продукт

Еволюція туризму в XX столітті заклала підґрунтя для сучасного екскурсійно-туристичного продукту, який характеризується високим рівнем індивідуалізації та інклюзивності. Зміна мотивації туристів від простого відпочинку до самореалізації та інтелектуального збагачення сприяла розвитку нових форм туризму, таких як культурно-пізнавальний, екологічний і пригодницький. Глобалізація та технологічний прогрес відкрили нові можливості для створення доступних туристичних продуктів, зокрема для осіб з обмеженими можливостями, що стало важливим напрямом в XXI столітті. Прогнози ВТО

вказують на подальше зростання туристичної індустрії, що потребує адаптації до нових викликів, таких як екологічна стійкість і забезпечення інклюзивності [27].

У контексті України розвиток туризму в ХХ столітті був обмеженим через політичні та економічні фактори, але глобальні тенденції, такі як індивідуалізація та екологізація, вплинули на формування сучасного туристичного продукту. В ХХІ столітті, попри воєнні виклики, Україна має потенціал для розвитку інклюзивного туризму, враховуючи світовий досвід і власні культурні та природні ресурси.

Ретроспектива розвитку екскурсійно-туристичного продукту в ХХ-ХХІ століттях демонструє трансформацію від елітарного до масового, а згодом – диференційованого туризму, орієнтованого на індивідуальні потреби. Глобальні виклики, такі як економічні кризи, війни та екологічні проблеми, впливали на структуру попиту та пропозиції, сприяючи появі нових сегментів і технологій. В ХХІ столітті туризм продовжує зростати, стаючи важливим економічним і соціальним явищем, що вимагає адаптації до потреб різних категорій населення, зокрема осіб з обмеженими можливостями.

2.2. Ознаки, чинники розвитку, класифікація екскурсійно-туристичного продукту сучасності

Екскурсійно-туристичний продукт є центральним елементом діяльності туристичної індустрії, що забезпечує створення унікального досвіду для туристів, спрямованого на відпочинок, пізнання та самовираження. Він являє собою гармонійне поєднання взаємодоповнюючих послуг, які формують цілісну подорож. Закон України «Про туризм» визначає туристичний продукт як заздалегідь спланований комплекс щонайменше двох послуг, включаючи перевезення, розміщення та додаткові сервіси, такі як екскурсії, культурні заходи

чи продаж сувенірів, що реалізуються за єдиною ціною [1]. Цей продукт не лише виступає об'єктом ринкової пропозиції, а й слугує інструментом задоволення індивідуальних потреб, що вимагає від туроператорів творчого підходу до комбінування послуг для різних груп клієнтів [3].

Особливості екскурсійно-туристичного продукту

Екскурсійно-туристичний продукт вирізняється специфічними характеристиками, що підкреслюють його унікальність на ринку. Він є цілісним, оскільки об'єднує транспортні, житлові, екскурсійні та розважальні компоненти, створюючи єдиний досвід подорожі. Його цінність проявляється лише під час споживання в туристичній дестинації, що робить продукт нематеріальним до моменту використання та вимагає фізичного переміщення туриста. Якість продукту оцінюється суб'єктивно, залежно від особистих вражень, очікувань і зовнішніх факторів, таких як гостинність місцевих жителів чи соціально-політична обстановка. Попит на продукт чутливий до змін вартості, адже зростання цін на окремі послуги, наприклад, готелі чи транспорт, може зменшити кількість клієнтів. Нарешті, репутація туроператора відіграє ключову роль, оскільки позитивний бренд і надійність компанії підвищують довіру, забезпечуючи стабільний попит завдяки якісному сервісу [3].

Структура екскурсійно-туристичного продукту

Екскурсійно-туристичний продукт складається з кількох взаємопов'язаних елементів, які формують його основу. Відповідно до ст. 207 Податкового кодексу України, туристична послуга охоплює розміщення, харчування, транспорт, екскурсійне обслуговування, страхування та інші сервіси, що розглядаються як єдиний продукт для цілей оподаткування [1]. Туристична дестинація є центральним компонентом, представляючи місце з природними ресурсами, такими як пляжі чи гори, та антропогенними, включаючи музеї чи пам'ятки, а також розвиненою інфраструктурою для відпочинку [4]. Основні послуги, передбачені договором, включають транспорт, проживання та харчування.

Додаткові послуги, такі як організація розваг чи візовий супровід, розширюють туристичний досвід. Матеріальні компоненти, наприклад, сувеніри, додають цінність подорожі.

Матеріальним втіленням продукту є тур – подорож за визначеним маршрутом і графіком. Індивідуальні тури адаптуються до побажань клієнта, пропонуючи гнучкість у виборі маршрутів, розміщення чи екскурсій. Інклюзивні тури, навпаки, є стандартизованими пропозиціями для масового туризму, спрямованими на популярні дестинації, такі як Туреччина чи Єгипет, і доступнішими завдяки спеціальним тарифам, зокрема на авіаперевезення [6].

Різновиди турів

Екскурсійно-туристичний продукт охоплює широкий спектр турів, що відповідають різним мотиваціям і потребам. Пляжні тури пропонують відпочинок на морському узбережжі, часто поєднуючи оздоровчі процедури та розваги. Екскурсійні тури зосереджені на пізнанні культури, історії та традицій через відвідування пам'яток, нерідко охоплюючи кілька країн за одну подорож. Ділові тури передбачають участь у конференціях, виставках чи корпоративних заходах, адаптованих до професійних потреб [9]. Спортивні тури залучають до активного відпочинку, включаючи піші походи, дайвінг, сплави чи гірськолижний спорт [18]. Шоп-тури орієнтовані на купівлю товарів у торгових центрах. Весільні тури організують церемонії та медовий місяць за кордоном. Екзотичні тури занурюють у незвичайні культури та природні локації. Подієві тури передбачають відвідування фестивалів, спортивних чи культурних подій [19]. Кулінарні тури знайомлять з гастрономічними традиціями. Морські круїзи пропонують елітний відпочинок на лайнерах з екскурсіями в портах. Дитячі тури включають спортивні, освітні та розважальні програми. Екологічні тури зосереджені на дослідженні природи та збереженні довкілля [22].

За популярністю в світі, всі різновиди екскурсійних турів в 2023 році розподілились наступним чином (рис. 2.1):

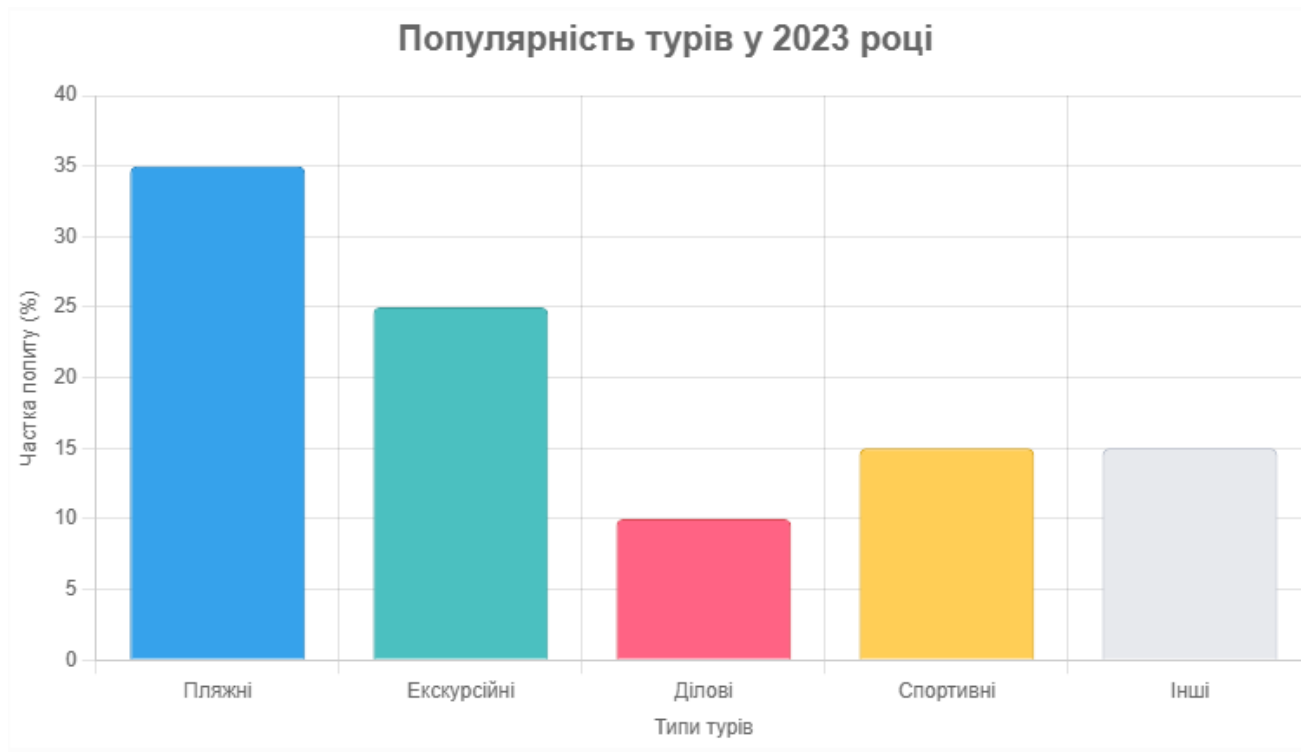

Рисунок 2.1 – Гістограма популярності турів у світі

(Джерело: створено автором на основі [22])

Гістограма відображає умовний розподіл попиту на тури в 2023 році, адаптований на основі ринкових оцінок. Пляжні тури становлять 35%, екскурсійні – 25%, ділові – 10%, спортивні – 15%, а інші – 15%. Відсотки чітко позначені над кожним стовпчиком, забезпечуючи наочність даних [9, 19, 22].

Класифікація турів

Тури класифікуються за різними ознаками, що відображають їхню специфіку. Спрямованість охоплює в'їзні, виїзні та внутрішні потоки. Охоплення території включає міжнародні, регіональні та локальні подорожі. Термін поїздки варіюється від короткострокових до довгострокових. Сезонність поділяє тури на сезонні та позасезонні. Продажі здійснюються напряму або через посередників. Організованість передбачає організовані або стихійні подорожі. Демографічні ознаки враховують молодь, сім'ї чи літніх людей. Пересування охоплює

авіаційні, залізничні, автобусні чи пішохідні маршрути. Мета подорожі включає рекреаційні, пізнавальні, ділові чи спортивні цілі.

За важливістю для туристів, класифікації світових турів можна розподілити наступним чином (рис. 2.2):

Розподіл класифікацій турів

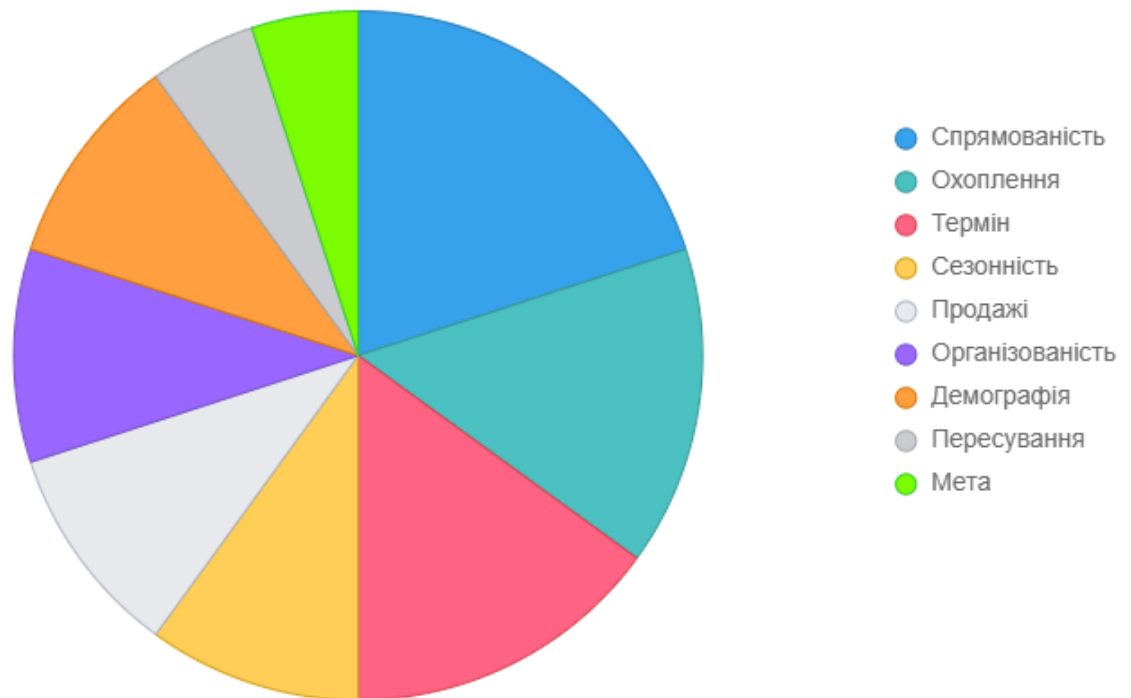

Рисунок 2.2 – Класифікації розподілів світових турів

(Джерело: створено автором)

Кругова діаграма ілюструє вагу ознак класифікації, з відсотками в кожному сегменті. Спрямованість становить 20%, охоплення та термін – по 15%, сезонність, продажі, організованість і демографія – по 10%, а пересування та мета – по 5%, що відображає їхню відносну значущість [9].

Структура туристичного продукту може бути відображена наступним чином (рис. 2.3):

Структура туристичного продукту

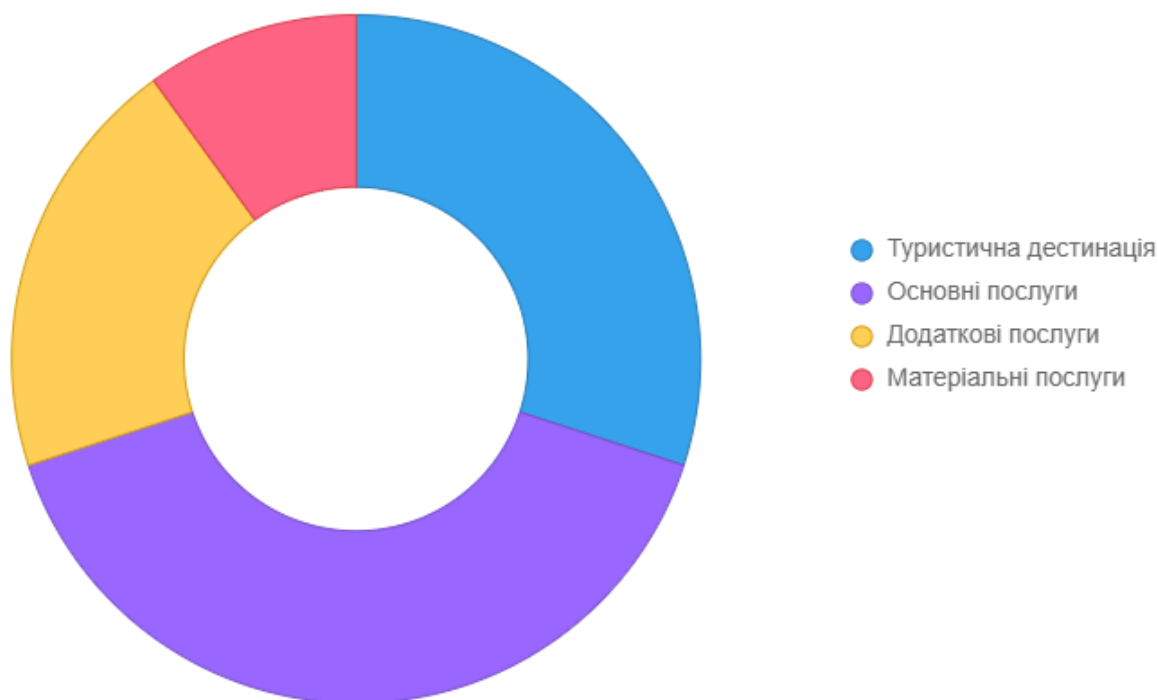

Рисунок 2.3 – Структура світового туристичного продукту

(Джерело: створено автором на основі [9])

Кільцева діаграма показує частки компонентів продукту. Основні послуги займають 40%, туристична дестинація – 30%, додаткові послуги – 20%, а матеріальні послуги – 10%. Відсотки відображені в центрі кожного сегмента для чіткості [1, 4].

Екскурсійно-туристичний продукт відображає сучасні тенденції індивідуалізації та різноманітності потреб. В Україні, попри воєнні виклики, розвиток екскурсійних, спортивних і екологічних турів має значний потенціал для відновлення галузі. Пляжні та екскурсійні тури залишаються найпопулярнішими, але зростає інтерес до нішевих сегментів, таких як подієві чи кулінарні тури, що відповідає глобальним трендам [19, 22].

Екскурсійно-туристичний продукт є комплексним результатом діяльності туристичної індустрії, що поєднує послуги для задоволення різноманітних

потреб. Його цілісність, нематеріальність і суб'єктивність оцінки визначають його унікальність. Різновиди турів та їх класифікація дозволяють адаптувати продукти до індивідуальних інтересів. Графічна візуалізація з відсотками підкреслює популярність турів, їхню класифікацію та структуру, демонструючи важливість гнучкості в умовах сучасних викликів.

2.3. Характеристика новітніх трендів світового розвитку екскурсійно-туристичного продукту для різних категорій споживачів в державах світу

Доступний туризм є інноваційним підходом, що забезпечує можливість подорожей і відпочинку для всіх людей, незалежно від їх фізичних, сенсорних чи когнітивних особливостей. Ця форма туризму виходить за межі традиційного відпочинку, сприяючи соціальній інклюзії, економічному розвитку та створенню гостинного середовища. Вона поєднує елементи соціальних наук, урбаністики, технологій і розробки політик, спрямованих на усунення бар'єрів для осіб з особливими потребами. Європейські країни демонструють значні успіхи у впровадженні принципів доступного туризму, створюючи умови, що дозволяють людям з обмеженими можливостями повноцінно насолоджуватися культурними, природними та рекреаційними ресурсами континенту [8].

Європейський досвід впровадження доступного туризму

Європейський підхід до доступного туризму характеризується комплексними ініціативами, що охоплюють законодавчу підтримку, інфраструктурні зміни та технологічні інновації. Німеччина є одним з лідерів в цій сфері, активно розвиваючи інклюзивне туристичне середовище. Законодавча база, зокрема Федеральний закон про рівні можливості для осіб з обмеженими можливостями та Закон про рівне ставлення, встановлює стандарти доступності в різних секторах, включаючи туризм. В німецьких містах і туристичних локаціях

інвестують в створення безбар'єрної інфраструктури. Громадські простори, транспортні системи та визначні пам'ятки обладнуються пандусами, ліфтами та спеціалізованими санвузлами. Громадський транспорт, відомий своєю розвиненою мережею, адаптується для осіб з обмеженими можливостями через низькопідлогові автобуси та доступні платформи. Готельна індустрія також відіграє важливу роль, пропонуючи номери з розширеними дверними отворами, адаптованими ванними кімнатами та іншими зручностями для мандрівників з фізичними особливостями [8].

Франція приділяє значну увагу інклюзивному туризму, роблячи свої різноманітні ландшафти доступними для всіх. Національні парки та природні зони відпочинку обладнуються спеціальними маршрутами, оглядовими майданчиками та інфраструктурою, що дозволяє людям з особливими потребами насолоджуватися природою. Прибережні регіони впроваджують доступні пляжі, оснащені зручними для інвалідних візків пунктами доступу, адаптованим обладнанням і навченим персоналом, що забезпечує комфортний відпочинок. Великі міста, такі як Париж, Марсель чи Ліон, удосконалюють міську доступність, облаштовуючи тактильне покриття, доступні громадські простори та адаптовані туристичні об'єкти, що сприяє повноцінній участі всіх відвідувачів у міському житті [30].

Бельгія, відома своєю культурною спадщиною та мальовничими ландшафтами, активно працює над створенням умов для інклюзивного туризму. Закон про інвалідність 2003 року, доповнений подальшими поправками, формує правову основу для підвищення доступності громадських місць, транспорту та туристичних послуг. Технології відіграють ключову роль в цьому процесі. Веб-платформи, мобільні додатки та навігаційні інструменти включають функції доступності, надаючи людям з обмеженими можливостями інформацію для планування подорожей і комфортного пересування. Ці інструменти допомагають

орієнтуватися в туристичних локаціях і отримувати актуальні дані про доступність об'єктів [30].

Польща робить значний внесок у розвиток доступного туризму, особливо через організацію інклюзивних заходів і фестивалів. Організатори подій дедалі частіше враховують потреби осіб з особливими потребами, забезпечуючи зручні місця для сидіння, послуги сурдоперекладу та інші адаптації, що дозволяють повноцінно брати участь у культурному житті. Кампанії з підвищення обізнаності, спрямовані на туристичну індустрію та громадськість, підкреслюють важливість інклюзивності, створюючи сприятливе середовище для мандрівників з різними потребами. Ці ініціативи підтримуються співпрацею між урядом, бізнесом і правозахисними організаціями, що сприяє подальшому розвитку доступного туризму [30].

Велика Британія є прикладом успішного впровадження інклюзивного туризму. Транспортна система, включаючи автобуси та поїзди, адаптована для осіб з обмеженими можливостями, а музеї пропонують спеціалізовані екскурсії. Унікальним прикладом є діяльність туроператора Tourism for All, який допомагає людям з особливими потребами планувати подорожі відповідно до їхніх інтересів і потреб. Ця благодійна організація надає інформацію про доступні готелі, ресторани, виставкові центри, історичні пам'ятки та сімейні атракціони, а також поради щодо бронювання екскурсій і транспорту. Її діяльність спрямована на забезпечення участі всіх людей у громадському та туристичному житті. В 2015 році в Англії створено групу з питань інклюзивного туризму (England's Inclusive Tourism Action Group), яка об'єднує провідні компанії та зацікавлені сторони для впровадження найкращих практик і створення безбар'єрного середовища [30].

Всі зусилля європейських країн в кількісному еквіваленті можна інтерпретувати наступним чином (рис. 2.4):

Рисунок 2.4 – Результати роботи європейських країн
(Джерело: створено автором на основі [30])

Гістограма ілюструє умовний розподіл зусиль європейських країн у розвитку доступного туризму в 2023 році. Німеччина лідирує з 30% внеску, Франція забезпечує 25%, Велика Британія – 20%, Бельгія – 15%, а Польща – 10%. [8, 30].

Доступний туризм відображає глобальну тенденцію до створення інклюзивного суспільства, де кожен має можливість подорожувати та відкривати світ. Європейський досвід демонструє, що поєднання законодавчих ініціатив, інфраструктурних змін і технологічних рішень є ключовим для усунення бар'єрів. В контексті України, де воєнні виклики ускладнюють розвиток туризму, впровадження принципів доступності може стати важливим кроком до повоєнного відновлення. Адаптація транспортної інфраструктури, туристичних

об'єктів і цифрових платформ, а також підвищення обізнаності про інклюзивність сприятимуть створенню привабливого туристичного середовища для всіх [30].

Доступний туризм є не лише соціально значущим, а й економічно вигідним напрямом, що розширює можливості для людей з особливими потребами. Європейські країни, такі як Німеччина, Франція, Бельгія, Польща та Велика Британія, демонструють успішні практики, що включають законодавчу підтримку, інфраструктурні зміни та технологічні інновації. Графічна візуалізація підкреслює внесок країн і ключові компоненти інклюзивної інфраструктури, ілюструючи комплексний підхід до розвитку доступного туризму. В Україні цей напрям має значний потенціал для розвитку, особливо в умовах повоєнної відбудови.

2.4. Створення доступного екскурсійно - туристичного продукту для різних категорій споживачів в Україні в генезі XXI ст.

Розвиток екскурсійно-туристичного продукту в Україні на початку XXI століття зазнав значних трансформацій, зумовлених геополітичними, соціальними та економічними викликами. Особливо критичним фактором стала повномасштабна війна, що розпочалася в лютому 2022 року, та запровадження воєнного стану, які радикально змінили туристичну індустрію. Ці обставини створили численні обмеження для формування доступного туристичного продукту, вплинули на потреби різних категорій споживачів і змусили галузь адаптуватися до нових реалій. Водночас війна відкрила можливості для переосмислення туризму як інструменту підтримки національної ідентичності, економічного відновлення та соціальної інклюзії.

Вплив війни та воєнного стану на туристичну галузь

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року спричинило безпрецедентні потрясіння для туристичної індустрії. Воєнний стан, запроваджений указом Президента України, став основою для організації життя країни в умовах війни, але водночас наклав значні обмеження на туристичну діяльність. Закриття повітряного простору призвело до припинення міжнародних авіарейсів, що унеможливило в'їзний туризм і суттєво обмежило виїзний. Обмеження на пересування, зокрема комендантська година та заборона на відвідування певних територій, особливо прифронтових зон, звузили географію внутрішнього туризму. Туристичні DESTИНАЦІЇ, такі як Маріуполь, Северодонецьк чи Бахмут, були зруйновані або окуповані, що призвело до втрати значної частини культурно-історичних і природних ресурсів.

Безпекові ризики стали ключовим фактором, що вплинув на поведінку споживачів. Постійна загроза ракетних обстрілів, повітряних тривог і бойових дій змусила туристів і туроператорів переглянути підходи до планування подорожей. Багато українців, особливо сім'ї з дітьми, люди похилого віку та особи з обмеженими можливостями, уникали подорожей через страх за власну безпеку. Водночас війна змінила мотивацію до туризму: замість рекреаційних поїздок на перший план вийшли подорожі, пов'язані з волонтерством, відвідуванням рідних в безпечніших регіонах або пізнанням історії боротьби українського народу.

Економічні наслідки війни посилили обмеження для створення доступного туристичного продукту. Девальвація гривні, зростання цін на паливо, продукти харчування та комунальні послуги зменшили купівельну спроможність населення, що зробило туризм менш доступним для більшості українців. Багато туристичних компаній припинили діяльність через брак клієнтів, знищення інфраструктури або мобілізацію працівників. Водночас малі та середні підприємства в туристичній сфері зіткнулися з дефіцитом фінансування, що ускладнило модернізацію продуктів і адаптацію до нових умов.

Війна та воєнний стан створили специфічні бар'єри для різних груп споживачів туристичного продукту. Для осіб з обмеженими можливостями, які й до війни стикалися з недостатньою доступністю інфраструктури, ситуація погіршилася. Зруйновані дороги, вокзали та туристичні об'єкти, а також обмежений доступ до адаптованого транспорту унеможливили подорожі для багатьох з них. Повітряні тривоги та відсутність доступних укриттів в туристичних локаціях додали ризиків для осіб з порушеннями мобільності чи сенсорними особливостями.

Сім'ї з дітьми зіткнулися з обмеженнями, пов'язаними з безпекою та логістикою. Закриття дитячих таборів і рекреаційних зон у багатьох регіонах, а також складнощі з організацією безпечного транспорту зменшили можливості для сімейного відпочинку. Батьки часто відмовлялися від подорожей через непередбачуваність ситуації та брак інформації про безпечні маршрути.

Люди похилого віку, які традиційно були активними учасниками екскурсійного туризму, також зазнали впливу війни. Обмеження на пересування, економічна нестабільність і психологічний стрес, спричинений воєнними діями, змусили багатьох з них відмовитися від подорожей. Водночас ця категорія споживачів потребувала особливого підходу, адже для них туризм міг стати способом подолання ізоляції та підтримки ментального здоров'я.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО), кількість яких значно зросла через війну, стали новою категорією споживачів туристичного продукту. Для них подорожі часто мали не рекреаційний, а практичний характер, пов'язаний з пошуком тимчасового житла чи возз'єднанням з рідними. Однак обмежені фінансові ресурси, брак інформації про доступні туристичні послуги та психологічні травми ускладнювали їхню участь у туризмі.

Наслідки війни для туристичної індустрії

Наслідки війни для екскурсійно-туристичного продукту в Україні є багатогранними. З одного боку, галузь зазнала значних втрат: зруйновано сотні

об'єктів туристичної інфраструктури, включаючи готелі, музеї та природні парки. Культурна спадщина, зокрема історичні пам'ятки в Херсоні, Харкові чи Чернігові, зазнала пошкоджень, що зменшило привабливість цих регіонів для туристів. З іншого боку, війна підкреслила важливість туризму як інструменту національної єдності. Подорожі до історичних і меморіальних місць, пов'язаних з боротьбою України за незалежність, набули нового значення, сприяючи формуванню патріотичної свідомості.

Психологічний вплив війни також змінив сприйняття туризму. Для багатьох українців подорожі стали способом відновлення ментального здоров'я, подолання стресу та пошуку нових сенсів. Однак постійна загроза бойових дій і економічна нестабільність змусили туроператорів переорієнтуватися на короткострокові, безпечні та бюджетні пропозиції. Це призвело до скорочення асортименту туристичних продуктів і зосередження на внутрішньому туризмі, зокрема в західних і центральних регіонах України.

Економічні наслідки війни вплинули на доступність туризму для різних соціальних груп. Зменшення доходів населення, зростання витрат на базові потреби та обмежений доступ до кредитів ускладнили організацію подорожей. Водночас війна стимулювала розвиток волонтерського туризму, коли мандрівники поєднували відпочинок з допомогою громадам, що постраждали від бойових дій. Цей формат став важливим для підтримки місцевих економік і залучення туристів до соціально значущих ініціатив.

Пристосування туристичної індустрії до воєнних умов

Незважаючи на обмеження, туристична індустрія України продемонструвала здатність адаптуватися до воєнних реалій. Туроператори переорієнтувалися на внутрішній туризм, розробляючи маршрути в безпечніших регіонах, таких як Карпати, Закарпаття, Львівщина чи Поділля. Екскурсійні продукти зосередилися на історичних і культурних темах, пов'язаних з боротьбою українського народу, наприклад, відвідування місць козацької слави,

музеїв визвольного руху чи меморіалів сучасної війни. Ці маршрути стали популярними серед молоді та сімей, які прагнули поглибити знання про історію України.

Для забезпечення безпеки туристів туроператори почали співпрацювати з місцевими органами влади та службами надзвичайних ситуацій. Розроблено протоколи дій на випадок повітряних тривог, а туристичні об'єкти обладнувалися укриттями. Інформаційні кампанії, спрямовані на споживачів, надавали чіткі рекомендації щодо безпечних маршрутів і локацій, що підвищило довіру до туристичних пропозицій.

Економічні обмеження змусили галузь шукати бюджетні рішення. Туроператори розробляли доступні екскурсійні продукти, такі як одноденні поїздки чи тури вихідного дня, що відповідали фінансовим можливостям українців. Водночас з'явилися ініціативи, спрямовані на підтримку ВПО та ветеранів війни, включаючи безкоштовні або пільгові екскурсії, які сприяли соціальній інклюзії та психологічній реабілітації.

Технологічні адаптації також відіграли важливу роль. Онлайн-платформи для бронювання турів і віртуальні екскурсії стали альтернативою традиційним подорожам, дозволяючи людям з обмеженими можливостями чи тими, хто перебуває в зонах ризику, долучатися до туризму. Мобільні додатки надавали інформацію про доступність об'єктів, безпечні маршрути та найближчі укриття, що полегшувало планування поїздок.

Особливу увагу приділено інклюзивності туристичного продукту. Для осіб з обмеженими можливостями розроблялися адаптовані маршрути, наприклад, екскурсії з аудіогідами для людей з порушеннями зору чи маршрути з мінімальними фізичними бар'єрами для осіб з порушеннями мобільності. Волонтерські організації та громадські ініціативи підтримували створення таких продуктів, залучаючи кошти на обладнання укриттів і транспортних засобів для людей з особливими потребами.

Перспективи створення доступного туристичного продукту

Війна та воєнний стан змінили пріоритети туристичної індустрії України, але водночас відкрили нові можливості для створення доступного екскурсійно-туристичного продукту. Адаптація до безпекових і економічних викликів дозволила галузі зберегти життєздатність, зосередившись на внутрішньому туризмі та соціально значущих ініціативах. У довгостроковій перспективі розвиток інклюзивного туризму, що враховує потреби осіб з обмеженими можливостями, ВПО, ветеранів і сімей, стане важливим кроком до повоєнного відновлення.

Туристичний продукт, орієнтований на безпеку, доступність і патріотичну тематику, має потенціал залучити різні категорії споживачів. Співпраця між туроператорами, місцевими громадами та державними інституціями сприятиме відновленню інфраструктури та створенню нових маршрутів. Технологічні інновації, такі як віртуальні тури та мобільні додатки, розширять можливості для інклюзивного туризму, а підтримка волонтерських і громадських ініціатив забезпечить соціальну спрямованість галузі.

Серед основних проблем розвитку інклюзивного туризму в Україні можна виділити наступні:

- інфраструктура і фізичне середовище загалом (дороги, парки тощо) часто недоступні для всіх категорій туристів;

- фінансові витрати на підвищення доступності часто перебільшуються.

Наприклад, якщо спочатку будувати споруди універсально доступними, то витрати на будівництво збільшуються менш ніж на 0,1% (досвід європейських країн) [5];

- законодавство в багатьох країнах, зокрема в Україні, не передбачає достатньої кількості законодавчих механізмів, які б стимулювали розвиток інклюзивного туризму. Підприємства, що надають туристичні послуги, можуть не знати, де шукати інформацію про те, як зробити свій бізнес доступнішим.

Туристи з особливими потребами в доступності не можуть знайти інформацію про те, де є доступні умови для туризму і відпочинку, або не впевнені, що інформація достовірна;

– ставлення до людей з особливими потребами загалом. Часто персонал підприємств туристської інфраструктури не готовий до обслуговування туристів з особливими потребами, що створює відчутний бар'єр на шляху розвитку доступного туризму [28].

Також проблеми полягають у відсутності спеціального обладнання, яке дає змогу людям з обмеженими можливостями пересуватися і вести повноцінний спосіб життя. Близько 30% людей з обмеженими можливостями досить активні. І бізнесом займаються, і в політиці беруть участь, і їздять – всупереч наявній ситуації. Ще близько 30% – це люди, які могли б їздити, якби їм створили умови, дали якісь, хоча б часткові, компенсації, а туристична і транспортна індустрія підходила б до них більш лояльно. Вони входять до категорії середнього класу. Решті з тих, хто може пересуватися, подорожі матеріально не осилити. Але це не означає, що на них не треба звертати уваги. Для інвалідів-візочників потрібен спеціальний транспорт, супровід волонтерами. Під час формування програми необхідно враховувати швидкість екскурсії, наявність у готелях обладнаних номерів, доступність пляжів, оздоровчих центрів, музеїв [28].

Інфраструктура туризму – одне з найслабших місць України, другим слабким місцем є доступність туристичних об'єктів та міського середовища для людей з обмеженими фізичними можливостями. Водночас однією зі світових тенденцій сучасної архітектури міського середовища є створення простору, зручного для всіх. Україна ж через її прагнення увійти до Євросоюзу має відповідати стандартам та нормам, прийнятним для сучасності, через що в українських містах з'являються елементи простору, «зручного для всіх» (пандуси, підйомники, з'їзди, розмітка для незрячих, озвучені світлофори).

Для виявлення перспектив розвитку і потенціалу туризму для осіб з обмеженими можливостями в Україні, потрібно скористатись SWOT-аналізом (табл. 2.2), який відображає інтенсивність прояву кожного чинника з подальшим встановленням взаємовпливу [28].

Таблиця 2.2 – SWOT-аналіз розвитку доступного екскурсійно-туристичного продукту в Україні

Сильні сторони – Strengths	Слабкі сторони – Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> - сприятливі природно-кліматичні умови; - велика кількість об'єктів історико-культурної спадщини; - рекреаційні зони; - значний транзитний потенціал; - розвинена транспортна інфраструктура; - доброзичливе населення 	<ul style="list-style-type: none"> - брак спеціалізованих туристичних бюро; - недостатня кількість баз, пристосованих для потреб людей з обмеженими можливостями; - недостатній рівень доступності веб-сайтів туристичних організацій; - відсутність адаптованих транспортних засобів; - відсутність добре адаптованих номерів у готелях; - брак професійних кадрів, здатних вирішувати проблеми доступності; - відсутність достовірної інформації про рівень конкретних проблем, з якими може стикнутися кожен споживач; - відсутність доступних ресторанів, барів, інших об'єктів; - відсутність технічних засобів і обладнання для осіб з особливими потребами - брак відповідної підтримки з боку держави і соціальних фондів

Можливості – Opportunities	Загрози – Threats
<ul style="list-style-type: none"> - зростання інвестиційної привабливості; 	<ul style="list-style-type: none"> - політична нестабільність;

<ul style="list-style-type: none"> - нарощування міжнародної технічної допомоги; - покращення рівня обслуговування; - спеціальні пільгові програми по залученню туристів з особливими потребами. 	<ul style="list-style-type: none"> - монополізація ринків та відсутність конкуренції, що обмежує розвиток малого й середнього бізнесу; - можливість виникнення епідеміологічних захворювань. - війна
---	---

(Джерело: створено автором)

Оскільки Україна знаходиться на шляху до вступу в ЄС, важливо враховувати її досягнення в області доступного туризму. Перш за все, важливо враховувати, що крім уже відомих груп людей з особливими потребами, в Україні є своя група туристів – людей, які постраждали від війни. До таких людей відносяться (рис. 2.5):

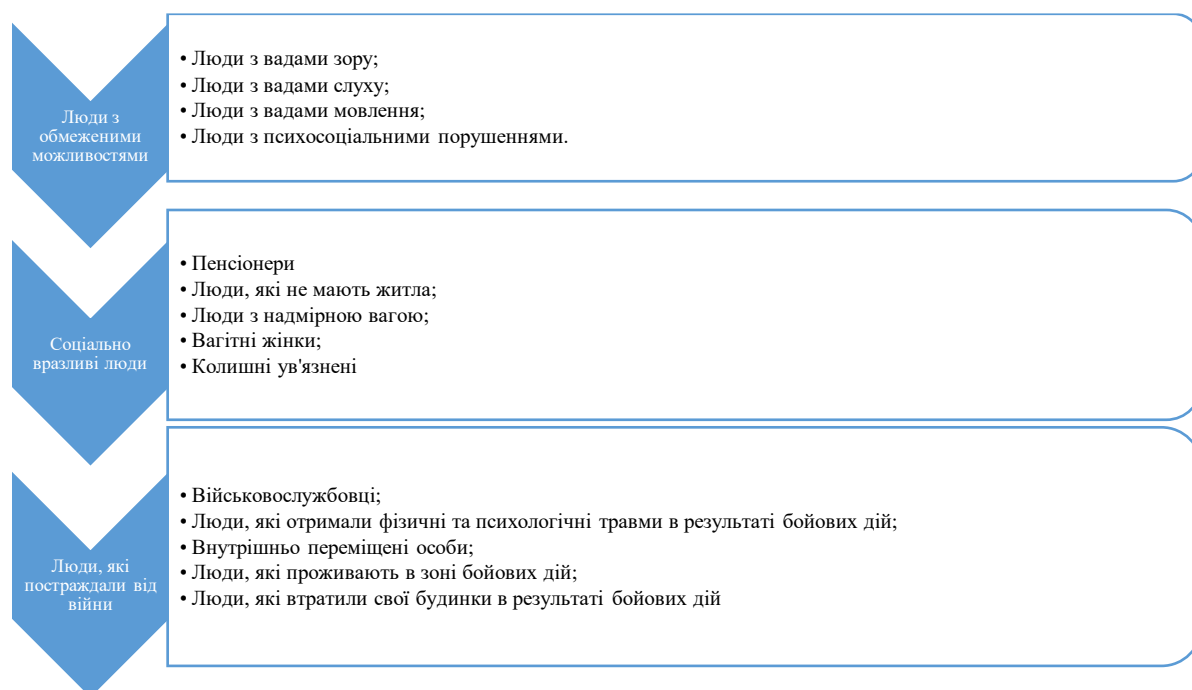

Рисунок 2.5 – Групи туристів з особливими потребами в Україні

(Джерело: створено автором)

Турист (людина, яка так чи інакше постраждала від збройної агресії Росії), знаходиться під взаємним впливом трьох інститутів: уряду, суспільства і підприємств у сфері гостинності (включаючи туристичні напрямки) (рис. 2.6)

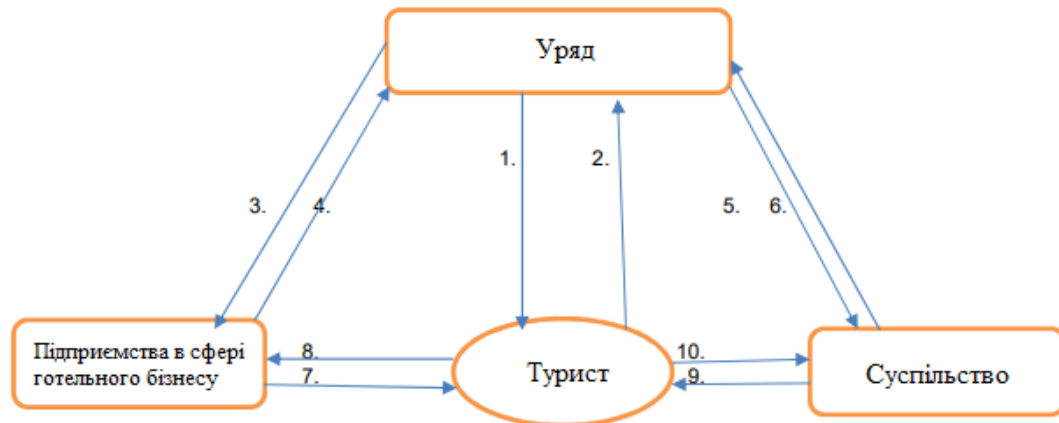

Рисунок 2.6 – Модель доступного туризму для постраждалих від війни груп туристів

(Джерело: створено автором)

1:

– створення державних програм фізичної та психологічної реабілітації за рахунок використання рекреаційних ресурсів України [29];

– будівництво центрів відпочинку, обладнаних для людей з обмеженими можливостями;

– створення програм перепідготовки для роботи в сфері туризму;

– створення інформаційних центрів, де можна дізнатися про програми фізичної та психологічної реабілітації.

2:

– ініціювання звернень до уряду щодо потреб туристів;

– створення петицій.

3:

– виділення коштів, створення пільг для підприємств готельного бізнесу, які створюють безбар'єрні умови навколишнє середовище.

4:

– ініціювання звернень до уряду щодо потреб підприємств готельного бізнесу;

– створення петицій.

5:

– пропаганда і реклама безбар'єрності через засоби масової інформації;

– реалізація освітніх програм по доступності в сфері туризму [29].

6:

– ініціювання звернень до уряду з проханням створити програми підтримки як для туристів, які постраждали від війни, так і для підприємств готельного бізнесу, які забезпечували б безбар'єрний доступ.

7:

– транспортна доступність туристичних об'єктів;

– навчання персоналу роботі з туристами, які постраждали від війни;

– пандус;

– ліфт;

– оснащення туристичних об'єктів технічними засобами, які дозволять людям з обмеженими можливостями відвідувати їх (аудіогіди, шрифт Брайля);

– пільги та знижки для даної категорії туристів.

8:

– реклама безбар'єрних готельних підприємств в соціальних мережах;

– працевлаштування людей з обмеженими можливостями в сфері туризму.

9:

– волонтерство;

– поширення інформації про туристичні пропозиції для людей з обмеженими можливостями;

- пропаганда толерантності;
- позначення об'єктів, які можуть відвідати люди з обмеженими можливостями, на картах Google [28];
- «культура скасування» по відношенню до бізнесу, який нетерпимо ставиться до людей, які постраждали в результаті війни.

10:

- відмова від ролі «жертви»;
- відмова від образи на суспільство і агресії по відношенню до нього.

Використання цієї моделі дозволить Україні працювати з туристами, які постраждали від війни, комплексно і на всіх рівнях. Це дозволить створити безбар'єрне середовище для даної категорії туристів. Модель доступного туризму для постраждалих від війни груп туристів може стати основою для інтеграції внутрішнього туризму в доступний туризм Європи.

Висновки до розділу II

Розвиток екскурсійно-туристичного продукту пройшов значний шлях до того рівня, який існує на сьогодні. Розвиток даного продукту відбувався у всіх без виключення аспектах, починаючи від транспорту для подорожей, організації різних турів, закінчуючи еволюцією готелів, під різні потреби споживачів, надання унікальних та ексклюзивних послуг для різних категорій відвідувачів, тим самим збільшуючи варіативність відпочинку, відкриваючи нові горизонти в даній сфері.

Класифікація різних видів туризму досить велика, і включає в себе різні види відпочинку, з різним рівнем навантажень та вражень для відпочиваючих. Серед різноманіття турів, які може запропонувати туристична сфера виділяють пляжні тури, дитячі тури, шоп-тури, ресторани тури, спортивні тури та інші.

Кожен турист зможе обрати для себе найбільш актуальну категорію відпочинку для задоволення власних потреб.

Досвід європейських країн в організації доступного туризму показує, наскільки далеко пішла у розвитку дана галузь туризму. Кожна з країн вносить зміни до законодавства для регулювання прав громадян, вносить інфраструктурні зміни, забезпечуючи гідні умови для людей з обмеженими можливостями, створює спеціальні програми для залучення більшої кількості туристів, що в свою чергу дає відповідний орієнтир для реалізації даних ідей в Україні, в умовах повномасштабного вторгнення.

РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ ДОСТУПНОГО ЕКСКУРСІЙНО - ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ДЛЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ СПОЖИВАЧІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Україна на фоні світових та європейських трендів у розвитку доступного екскурсійно - туристичного продукту під час війни та повоєнного відновлення

Незважаючи на повномасштабну війну, що триває в Україні з 2022 року, туристична галузь продовжує функціонувати, адаптуючись до умов воєнного стану. Повітряні тривоги, необхідність укриттів, закриті аеропорти, обмеження на перебування біля режимних об'єктів і виїзд за кордон для окремих категорій громадян створюють суттєві виклики для організації подорожей. Проте туризм залишається важливим інструментом для реабілітації, соціалізації, особливо для осіб з інвалідністю, людей похилого віку, сімей з дітьми та інших маломобільних груп, які становлять значну частку мандрівників [21]. Інклюзивний туризм в Україні набуває особливого значення, сприяючи створенню безбар'єрного середовища та забезпечуючи рівні можливості для всіх.

Сутність інклюзивного туризму та його значення

Інклюзивний туризм передбачає створення умов, за яких всі люди, незалежно від фізичних, сенсорних чи когнітивних особливостей, можуть подорожувати на рівних засадах, зберігаючи гідність і комфорт. Цей вид туризму охоплює не лише осіб з інвалідністю, а й людей похилого віку, батьків з маленькими дітьми, осіб з тимчасовими обмеженнями здоров'я та їхніх супроводжуючих. Він поєднує соціальну, економічну та реабілітаційну функції,

сприяючи фізичному відновленню, психологічній стійкості та інтеграції в суспільство [25].

Туризм для осіб з особливими потребами відіграє ключову роль у підтримці здоров'я та соціальної активності. Активний відпочинок, зміна оточення та нові враження позитивно впливають на фізичний стан і психологічне самопочуття. Подорожі сприяють розширенню геокультурного кругозору, інтелектуальному розвитку та формуванню нових соціальних зв'язків. У контексті війни інклюзивний туризм набуває додаткового значення, допомагаючи ветеранам, внутрішньо переміщеним особам (ВПО) і людям з травмами адаптуватися до нових реалій і відновлювати ментальне здоров'я [29].

За даними Державної служби статистики України, в 2021 році в країні налічувалося 2,7 млн. осіб з інвалідністю, що становить близько 6% населення [14]. В 2023–2024 роках ця кількість зросла через воєнні травми, зокрема серед ветеранів і цивільних, які постраждали від бойових дій. Згідно з оцінками, у 2024 році до 10% українців можуть бути віднесені до маломобільних груп, включаючи осіб з тимчасовими обмеженнями [11]. Ці дані підкреслюють необхідність розвитку інклюзивного туризму як інструменту соціальної інтеграції.

Доступність інфраструктури: досягнення та виклики

Створення безбар'єрного середовища є основою інклюзивного туризму. Воно передбачає адаптацію архітектурних, транспортних і сервісних елементів для забезпечення рівного доступу до туристичних об'єктів, громадських просторів і послуг. В 2023 році Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України провело моніторинг доступності об'єктів, який показав, що лише 43% закладів охорони здоров'я, 41% ЦНАП і 36% банків відповідають стандартам безбар'єрності. Найгірший показник мають споруди цивільного захисту – лише 8% є доступними для осіб з інвалідністю [10].

Позитивні зміни спостерігаються в окремих регіонах. Наприклад, у Львові в 2024 році переоблаштовано бруківку на площі Ринок і популярних туристичних

маршрутах, що полегшило пересування для осіб на кріслах колісних і з протезами [5]. На Прикарпатті моніторинг виявив понад 100 доступних туристичних локацій, зокрема музеї, сакральні пам'ятки та культурні заклади [9]. Однак загалом інфраструктура залишається недостатньо адаптованою, особливо в сільських місцевостях і прифронтових зонах, де війна зруйнувала значну частину об'єктів.

Транспортна доступність також є проблемою. У 2023 році лише 20% громадського транспорту в обласних центрах відповідали вимогам безбар'єрності, зокрема через брак низькопідлогових автобусів і адаптованих платформ [19]. У Вінниці та Львові впроваджуються ініціативи з облаштування доступних зупинок і озвучених світлофорів, але ці практики не є загальнопоширеними [16].

Види інклюзивного туризму та їхній реабілітаційний потенціал

Інклюзивний туризм в Україні охоплює кілька напрямів, кожен з яких відповідає потребам різних груп споживачів. Лікувально-оздоровчий туризм є одним з пріоритетних, використовуючи природні ресурси, такі як мінеральні води, лікувальні грязі, бішофіт і озокерит. Санаторії в Трускавці, Моршині, Хмельнику та на Закарпатті пропонують сучасні програми реабілітації, включаючи Wellness і SPA-процедури, спортивні зали та екскурсійне обслуговування. В 2024 році санаторно-курортна база України прийняла близько 150 тис. осіб з інвалідністю, що на 15% більше, ніж в 2023 році, завдяки державним програмам підтримки [5].

Екологічний туризм сприяє контакту з природою, що має терапевтичний ефект. Маршрути в дендропарках, таких як «Олександрія» в Білій Церкві чи «Софіївка» в Умані, адаптуються для осіб з обмеженими можливостями через облаштування рівних доріжок і спеціального транспорту. В 2023 році близько 30% екотуристичних маршрутів в Україні були частково доступними для маломобільних груп [11].

Культурно-пізнавальний туризм відіграє важливу роль в соціальній адаптації. Музеї, такі як «Музей народної архітектури та побуту» в Києві та Львові, а також Національний заповідник «Хортиця», пропонують аудіогіди, тактильні експонати та адаптовані екскурсії. В 2024 році 25% музеїв України впровадили елементи інклюзивності, що на 10% більше, ніж у 2022 році [9].

Спортивний туризм стимулює фізичну активність і зміцнення здоров'я. Програми, такі як адаптивне плавання чи заняття на пересіченій місцевості, допомагають особам з інвалідністю розвивати вольові якості та інтегруватися в суспільство. В 2023 році спортивні тури для осіб з інвалідністю охопили близько 5 тис. учасників [11].

Психологічний туризм, що набуває популярності в умовах війни, фокусується на відновленні ментального здоров'я. Подорожі «місцями сили», наприклад, до села Буша у Вінницькій області чи гори Богит у Тернопільській області, поєднують ландшафтну терапію, фототерапію та анімалотерапію. У 2024 році такі програми залучили близько 3 тис. ветеранів і ВПО [29].

Цифрові технології відіграють ключову роль у підвищенні доступності туризму. Мобільні додатки, такі як Dostupno, «Карта доступності» та «Inclusive Travels in Ukraine», допомагають особам з інвалідністю планувати подорожі, знаходячи безбар'єрні локації. В 2024 році додаток Dostupno використовували 40% осіб з інвалідністю, «Карта доступності» – 30%, «Inclusive Travels in Ukraine» – 20%, а інші інструменти – 10% [11, 17].

Організацією інклюзивного туризму в Україні займаються громадські організації, реабілітаційні центри та туроператори. ГО «Зелений хрест» у Львові, «Дивосвіт» в Ужгороді та ВГОІ «Центр туризму інвалідів України» розробляють адаптовані маршрути й стандарти [29].

В 2024 році 700 територіальних громад включили безбар'єрність до своїх стратегій розвитку, що сприяло реалізації 45 проєктів з адаптації інфраструктури [10].

Державна підтримка базується на Національній стратегії зі створення безбар'єрного простору до 2030 року. В 2023-2024 роках реалізовано план заходів, що передбачає моніторинг доступності, розробку стандартів і навчання персоналу [21]. В 2025 році Мінцифри планує подати законопроект «Про цифрову доступність», який унормує вимоги до веб-сайтів і додатків [7].

Інклюзивний туризм в Україні має значний потенціал, особливо в повоєнний період. Розвиток воєнного туризму, пов'язаного з відвідуванням місць бойових дій (Буча, Ірпінь, Маріуполь), може поєднуватися з інклюзивними ініціативами. Адаптація інфраструктури, впровадження цифрових рішень і підвищення кваліфікації працівників сприятимуть створенню доступного туристичного продукту. Державна підтримка, включаючи фінансування програм і стимулювання бізнесу, є критично важливою для подолання бар'єрів.

3.2. Розробка проектних пропозицій з метою просування трендів інклюзивності і безбар'єрності у туризмі України

Інклюзивний туризм в Україні, попри повномасштабну війну, що триває з 2022 року, залишається важливим інструментом соціальної інтеграції та реабілітації для осіб із інвалідністю, людей похилого віку, сімей із дітьми та інших маломобільних груп. Воєнний стан, закриття аеропортів, необхідність укриттів під час повітряних тривог і обмеження на пересування створюють значні виклики. Проте регіональні ініціативи, підкріплені державною підтримкою, громадськими організаціями та цифровими технологіями, дозволяють формувати доступний туристичний продукт. Метою цього розділу є розробка практичних пропозицій для розвитку інклюзивного туризму в регіонах України, враховуючи потреби різних категорій споживачів і сучасні реалії.

Аналіз регіональних особливостей

Регіональні відмінності в Україні визначають специфіку розвитку інклюзивного туризму. Західні регіони, зокрема Львівська та Івано-Франківська області, мають розвинену туристичну інфраструктуру, що сприяє адаптації об'єктів для маломобільних груп. В 2024 році Львівська область забезпечила безбар'єрність 45% туристичних локацій, включаючи музеї, парки та громадські простори. Івано-Франківська область досягла 35% доступних об'єктів, зокрема завдяки екотуристичним маршрутам у Карпатах. Центральні регіони, як Вінницька область, демонструють 15% безбар'єрних об'єктів, зосереджених в санаторіях і культурних закладах. Східні регіони, такі як Запорізька область, через воєнні руйнування мають лише 5% доступних локацій, обмежених історичними пам'ятками, як Хортиця [10].

Львівщина вирізняється культурною спадщиною, що дозволяє розвивати інклюзивні екскурсії. Музей «Шевченківський гай» в 2024 році залучив 2 тис. осіб із інвалідністю завдяки аудіогідам і тактильним експонатам [9]. Івано-Франківщина пропонує екологічні маршрути в національних парках, де 10 км стежок адаптовано для осіб на кріслах колісних [5]. Вінницька область фокусується на лікувально-оздоровчому туризмі, зокрема в Хмільнику, де санаторії прийняли 5 тис. осіб із особливими потребами [11]. Запоріжжя, попри безпекові ризики, розвиває історичні тури на Хортиці, де адаптовано три маршрути [16].

Розподіл доступних об'єктів має наступний вигляд (рис. 3.1):

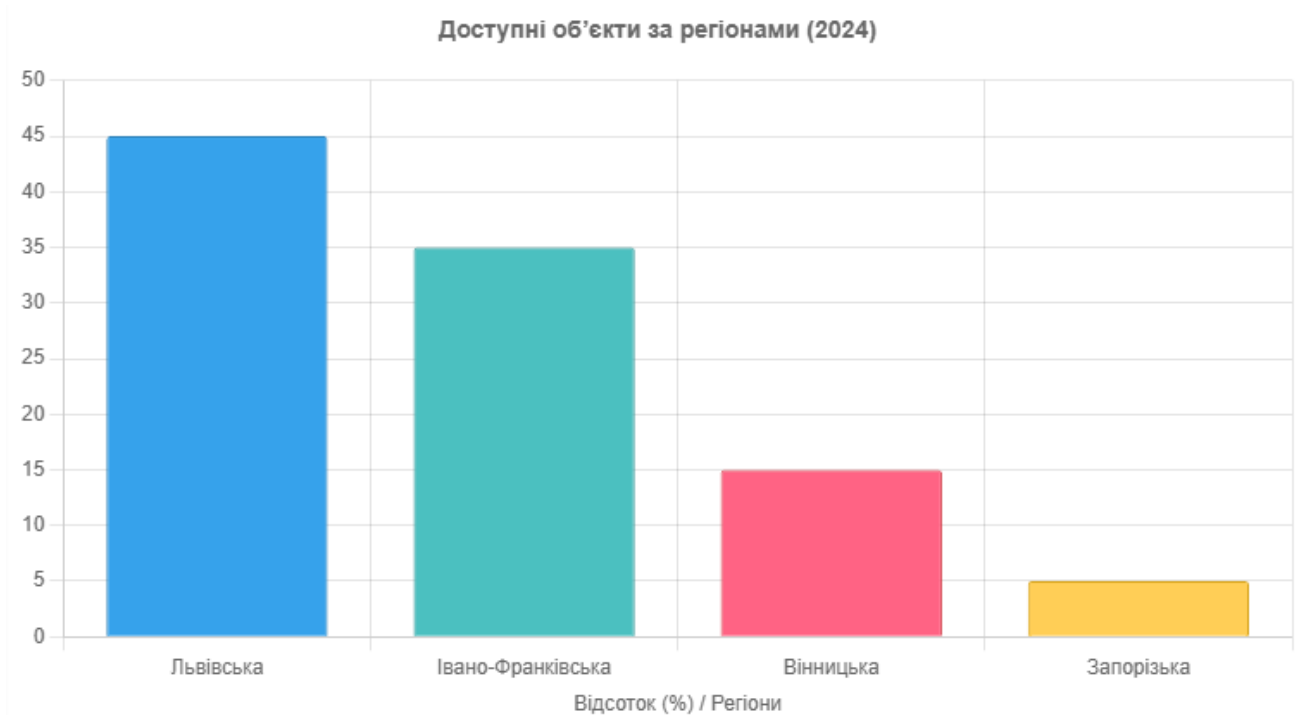

Рисунок 3.1 – Доступні об'єкти за регіонами України

(Джерело: створено автором на основі [10])

Гістограма ілюструє доступність туристичних об'єктів у 2024 році. Львівська область лідирує з 45%, Івано-Франківська – 35%, Вінницька – 15%, Запорізька – 5%. Відсотки над стовпчиками відображають нерівномірний прогрес і потребу в інвестиціях у східних регіонах [10].

Практичні пропозиції за типами турів

Інклюзивний туризм охоплює кілька напрямів, кожен із яких вимагає специфічних адаптацій для забезпечення доступності. Лікувально-оздоровчі тури, що становлять 40% попиту, використовують природні ресурси, такі як мінеральні води Трускавця чи бішофіт Хмільника. Пропонується обладнати санаторії пандусами, ліфтами та спеціалізованими вбиральнями, а також розробити програми реабілітації для ветеранів і ВПО. У 2024 році санаторії Тернопільської області прийняли 7 тис. осіб із інвалідністю [11].

Культурно-пізнавальні тури, на які припадає 30% попиту, передбачають адаптацію музеїв і заповідників. Наприклад, Національний заповідник «Чигирин» може впровадити тактильні моделі, а «Хортиця» – сурдопереклад для екскурсій. В 2023 році 20% музеїв України запропонували інклюзивні послуги [9]. Екологічні тури, що охоплюють 20% ринку, потребують створення доступних маршрутів у парках. Дендропарк «Софіївка» в Умані адаптував 5 км доріжок, залучивши 3 тис. маломобільних туристів у 2024 році [5].

Спортивні тури, що становлять 10% попиту, сприяють фізичній активності. Вінницька область у 2023 році організувала 20 адаптивних велотурів, які відвідали 500 осіб із інвалідністю [9]. Пропонується розширити програми адаптивного плавання та походів у Карпатах, забезпечивши спеціальне обладнання.

Популярність турів можна проілюструвати наступним чином (рис. 3.2):

Популярність інклюзивних турів (2024)

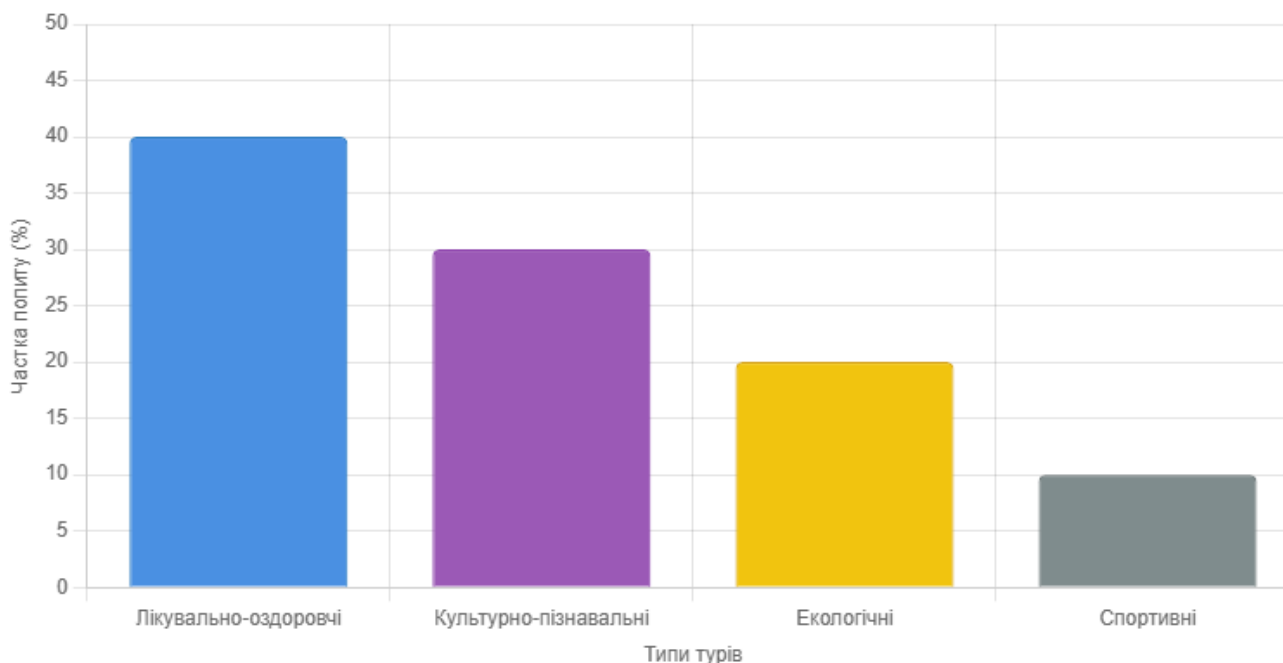

Рисунок 3.2 – Популярність інклюзивних турів в Україні

(Джерело: створено автором на основі [11])

Гістограма популярності інклюзивних турів у 2024 році показує, що лікувально-оздоровчі тури лідирують із 40%, культурно-пізнавальні – 30%, екологічні – 20%, спортивні – 10%. Відсотки над стовпчиками відображають споживацькі пріоритети [11].

Для визначення потреб туристів із інвалідністю в 2024 році проведено онлайн-опитування серед 500 осіб. Респонденти зазначили, що безбар'єрна інфраструктура є пріоритетом для 50% опитаних, інформаційна доступність – для 30%, адаптований транспорт – для 15%, супровід – для 5% [17]. Окреме опитування на регіональних туристичних форумах серед 300 осіб оцінило задоволеність інфраструктурою: 40% задоволені, 35% частково задоволені, 25% незадоволені [17].

Потреби туристів можна інтерпретувати наступним чином (рис. 3.3):

Пріоритети туристів з інвалідністю (2024)

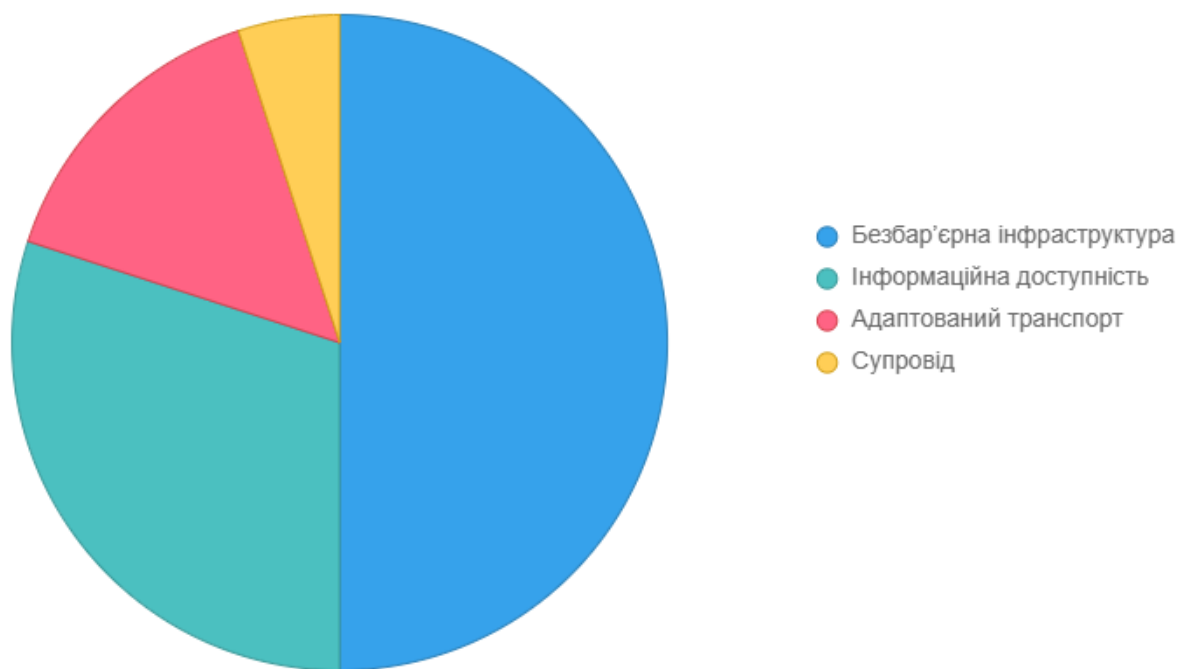

Рисунок 3.3 – Потреби українських туристів
(Джерело: створено автором на основі [17])

Кругова діаграма ілюструє, що 50% туристів із інвалідністю вважають безбар'єрну інфраструктуру найважливішою, 30% – інформаційну доступність, 15% – транспорт, 5% – супровід. Відсотки в сегментах підкреслюють ключові напрямки розвитку [17].

Задоволеність інфраструктурою можна інтерпретувати наступним чином (рис. 3.4):

Задоволеність інфраструктурою (2024)

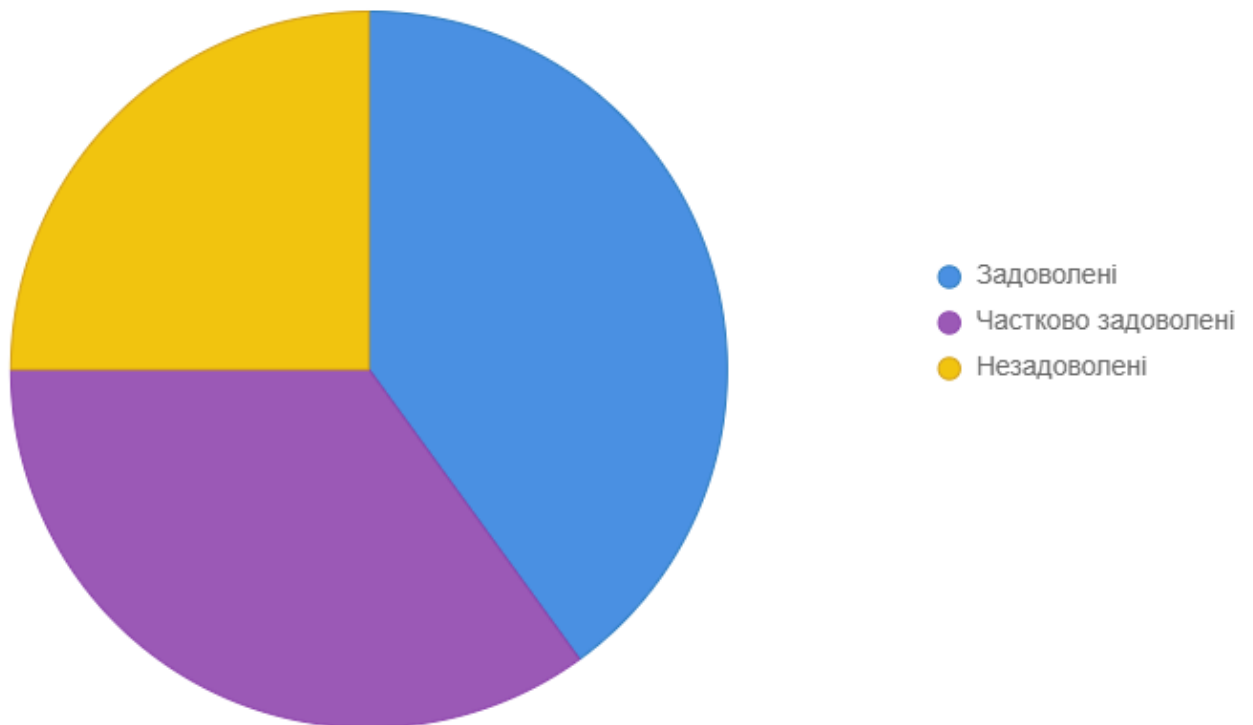

Рисунок 3.4 – Задоволеність інфраструктурою українськими туристами

(Джерело: створено автором на основі [17])

Кругова діаграма показує, що 40% респондентів задоволені інфраструктурою, 35% частково задоволені, 25% незадоволені. Дані вказують на необхідність покращення доступності [17].

Цифрові технології підвищують доступність туризму. Мобільний додаток Dostupno, який у 2024 році використовували 40% осіб із інвалідністю, дозволяє знаходити безбар'єрні локації за фільтрами, такими як доступність входу чи

вбиральні [17]. Пропонується інтегрувати в додаток інформацію про укриття та безпечні маршрути. «Карта доступності» охоплює 30% користувачів, надаючи дані про об'єкти в містах [22]. Проєкт «Inclusive Travels in Ukraine», підтриманий Українським культурним фондом, пропонує онлайн-путівник пам'ятками [22].

Громадські організації, такі як «Зелений хрест» у Львові та ВГОІ «Центр туризму інвалідів України», розробляють стандарти для туроператорів [29]. У 2024 році 700 територіальних громад включили безбар'єрність до стратегій розвитку, реалізувавши 45 проєктів адаптації [10]. Державна підтримка базується на Національній стратегії безбар'єрного простору до 2030 року, яка передбачає моніторинг і навчання персоналу [21].

Перспективи розвитку

У повоєнний період інклюзивний туризм може стати основою відновлення галузі. Пропонується розвивати воєнний туризм в Бучі, Ірпені чи Маріуполі з адаптованими маршрутами для осіб із інвалідністю. У 2025 році Мінцифри планує подати законопроєкт «Про цифрову доступність», що унормує вимоги до веб-платформ [7]. Співпраця між урядом, ГО та бізнесом сприятиме створенню безбар'єрного середовища.

Висновки до розділу III

Досвід України в сфері реалізації доступного екскурсійно-туристичного продукту є унікальним, так як незважаючи на постійну небезпеку, обстрілів, продовжується розвиток трендів інклюзивності та безбар'єрності для різних категорій населення. Особлива увага приділяється створенню сприятливих умов для відпочинку військовослужбовців, які отримали поранення в результаті бойових дій.

Для військовослужбовців та людей з обмеженими можливостями, створюються спеціальні оздоровчі тури, маршрути різного рівня для проведення

реабілітації та відновлення внаслідок різних життєвих обставин. Особливо важливу роль в реалізації даного процесу відіграють громадські організації, волонтери, меценати, органи місцевої влади, які забезпечують ресурсну підтримку різних рівнів для забезпечення потреб вказаних категорій населення.

Для більшої популяризації трендів інклюзивності та безбар'єрності в туризмі України можливе створення різних проєктів, основною метою яких буде підняття важливих питань для людей, з обмеженими можливостями, забезпечення рівності прав з іншими громадянами, створення відповідних умов для відпочинку та оздоровлення. Успішна реалізація представлених проєктів можлива тільки за постійного контролю за ходом її виконання, а також проведення якісної роботи перед запуском. Дана робота відбувається шляхом проведення опитувань, для визначення бази проєкту, яка потім буде реалізовуватись за допомогою громадських організацій, влади різного рівня та інших учасників.

ВИСНОВКИ

Розвиток інклюзивного туризму в Україні є актуальним завданням, яке відображає сучасні соціальні, економічні та культурні виклики. Проведене в рамках бакалаврської роботи дослідження дозволило комплексно підійти до вивчення чинників формування доступного екскурсійно-туристичного продукту, враховуючи потреби різних категорій споживачів, зокрема осіб із інвалідністю, людей похилого віку, сімей із дітьми та інших маломобільних груп. Аналіз теоретичних основ, історичного досвіду, міжнародних практик та сучасного стану туристичної галузі в Україні підтвердив необхідність створення доступного туристичного середовища, яке сприятиме соціальній інтеграції, економічному зростанню та підвищенню конкурентоспроможності країни на світовому ринку.

Дослідження теоретичних аспектів інклюзивного туризму підкреслило, що доступний екскурсійно-туристичний продукт є не лише інструментом забезпечення рівних можливостей, але й важливим елементом сталого розвитку туристичної галузі. Основними принципами такого продукту є універсальний дизайн, адаптивність та інформативність, які дозволяють враховувати індивідуальні потреби туристів. Історичний огляд розвитку екскурсійно-туристичного продукту в XX-XXI століттях показав, що увага до інклюзивності зросла лише в останні десятиліття, що збігається з глобальними змінами в сприйнятті соціальної відповідальності та прав людини. В Україні цей процес перебуває на початковій стадії, що зумовлено як історичними, так і сучасними викликами, зокрема воєнним станом та економічними обмеженнями.

Аналіз організаційних, технологічних і законодавчих ініціатив виявив прогрес у формуванні доступного туристичного середовища. В Україні діють окремі проєкти, такі як «Карта доступності» та мобільні додатки для туристів з особливими потребами, а також Національна стратегія безбар'єрного простору до 2030 року. Проте брак фінансування, недостатня координація між органами

влади та низький рівень підготовки персоналу гальмують розвиток. Технологічні рішення, зокрема цифрові платформи та аудіогіди, мають значний потенціал для підвищення доступності, але їх впровадження потребує системного підходу та інвестицій.

Вивчення сучасних особливостей екскурсійно-туристичного продукту показало, що ключовими тенденціями є персоналізація, екологічність та інклюзивність. Туристи дедалі частіше очікують індивідуального підходу, що враховує їх фізичні, психологічні та культурні потреби. В Україні ці тенденції лише починають формуватися, але регіони, такі як Львівська та Івано-Франківська області, демонструють позитивні приклади адаптації туристичних об'єктів. Водночас східні регіони, зокрема Запорізька область, стикаються з обмеженнями через безпекові та інфраструктурні проблеми.

Міжнародний досвід організації доступного туризму, зокрема в країнах Європейського Союзу, США та Канаді, засвідчив ефективність комплексного підходу. Наприклад, у Німеччині діє сертифікація «Barrierefreiheit geprüft», яка гарантує доступність туристичних об'єктів, а в Канаді широко застосовуються програми підготовки персоналу для роботи з особливими категоріями туристів. Ці практики можуть бути адаптовані до українських реалій, зокрема через створення національних стандартів безбар'єрності та залучення громадських організацій до моніторингу якості туристичних послуг.

Проведений SWOT-аналіз дозволив ідентифікувати сильні та слабкі сторони розвитку інклюзивного туризму в Україні. До сильних сторін належать багата культурна спадщина, природні ресурси та зростаюча підтримка інклюзивності на державному рівні. Слабкими сторонами є недостатня інфраструктура, низька обізнаність суспільства та обмежене фінансування. Можливості включають зростання внутрішнього туризму, цифровізацію та міжнародну співпрацю, тоді як загрози пов'язані з економічною нестабільністю та воєнними ризиками.

На основі узагальнення чинників формування доступного екскурсійно-туристичного продукту було розроблено концепцію, яка передбачає створення адаптованих маршрутів, використання цифрових технологій для інформування туристів, навчання персоналу та просвітницькі кампанії. Проектні пропозиції, спрямовані на популяризацію інклюзивності, включають розробку регіональних інклюзивних маршрутів, що охоплюють культурно-пізнавальні, лікувально-оздоровчі та екологічні тури, створення національної платформи з інформацією про безбар'єрні об'єкти, доступної в кількох форматах (аудіо, текст, жестова мова), співпрацю з місцевими громадами для адаптації туристичних об'єктів і залучення волонтерів для супроводу туристів із особливими потребами, проведення інформаційних кампаній для підвищення обізнаності про інклюзивний туризм серед населення та бізнесу.

Ці пропозиції враховують сучасні виклики, зокрема воєнний стан, який обмежує туристичну діяльність в деяких регіонах, але водночас створює можливості для розвитку внутрішнього туризму та реабілітаційних програм для ветеранів і ВПО. Реалізація концепції сприятиме розширенню цільової аудиторії, підвищенню економічної ефективності туристичної галузі та формуванню позитивного іміджу України як інклюзивної країни.

Результати дослідження мають практичну цінність для туристичних компаній, місцевих органів влади, громадських організацій та інших стейкхолдерів, які прагнуть розвивати інклюзивний туризм. Запропонована методологія може бути використана для створення нових туристичних продуктів, адаптації існуючих маршрутів і формування стратегій розвитку регіонального туризму. Крім того, дослідження відкриває перспективи для подальшого аналізу, зокрема вивчення економічної ефективності інклюзивних продуктів, розробки механізмів фінансування та інтеграції інклюзивного туризму в національну туристичну політику.

Таким чином, бакалаврська робота стала важливим кроком до осмислення проблем і перспектив інклюзивного туризму в Україні. Вона не лише підкреслює необхідність створення доступного екскурсійно-туристичного продукту, але й пропонує конкретні рішення, які сприяють соціальній інтеграції, економічному розвитку та підвищенню якості життя різних категорій населення. Подальше впровадження результатів дослідження сприятиме трансформації туристичної галузі України в напрямку безбар'єрності та інклюзивності, що є ключовим елементом сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсененко І. А., Іванова В. М. Екскурсійна діяльність як основа функціонування ринку екскурсійних послуг. Науковий часопис Scientific journal НПУ імені М.П. Драгоманова National Pedagogical Dragomanov University Серія 4. Географія і сучасність. 2015. Вип. 19(33). С. 191-195.
2. Бабов К. Д., Дмитрієва Г. О., Тихохід Л. В., Гавловський О. Д. Лікувально-оздоровчий туризм – один з сучасних напрямків підвищення ефективності діяльності санаторно-курортної сфери. Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія. 2019. № 2. С. 5-10.
3. Барна Н.В., Коротєєва А.В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм. Навч.посібник. Київ. 2020. 125 с.
4. Безугла Л. С., Белобородова М. В., Герасименко Т. В. Формування інклюзивно-реабілітаційного туризму в Україні. Інновації та технології в сфері послуг і харчування. 2022. № 2 (6). С. 20-25
5. Безугла Л.С. Інклюзивний туризм як форма реабілітації. Збірник тез доповідей II Міжнародної конференції «Розвиток туристичної галузі та індустрії гостинності: проблеми, перспективи, конкурентоздатність» Університет Альфреда Нобеля. Дніпро, 2022. С. 27-29.
6. Бейдик О.О., Мельничук А.Л., Топалова О.І. Адаптивний туризм: класифікація та науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження. Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: зб. наук. праць. Херсон. 2017. С. 29.
7. Босовська М. В., Бойко М. Г., Охріменко А. Г. Цифрові технології як драйвери трансформації туристичної системи. Сталій розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 12 жовтня 2021 р. Львів : ЛТЕУ, 2021. С. 123–127.

8. Власенко І. В. Інклюзивний туризм: досвід Європи, проблеми та перспективи України Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2018. Вип. 2. С. 220-230.
9. Влащенко Н. М. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму. Бзнес Інформ. 2018. №9. С. 122–126
10. Головня О.М., Ставська Ю.В. Міжнародний туризм: навчальний посібник. – Вінниця : ТОВ «Друк», 2020. – 316 с.
11. Даниленко-Кульчицька В.А, Нагара М.Б. Доступний туризм: європейський досвід та вітчизняні особливості. ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА – 4'2023 [96] Науково-виробничий журнал
12. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
13. Ільницька-Гикавчук Г. Я. Роль цифрових платформ в зростанні туристичного бізнесу. Вісник Хмельницького національного університету. 2021. № 6. С. 232–234.
14. Карюк В. І. Вплив цифровізації економіки на розвиток регіонального туризму. Регіональний туризм: сучасний стан та шляхи оптимізації : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф., 13 листопада 2021 р. Київ : КРОК, 2021. С. 26 – 28.
15. Кожухівська Р. Б. Напрями застосування інформаційних технологій у комунікаційних стратегіях українських туристичних підприємств і підприємств індустрії гостинності. Бізнес Інформ. 2015. №10. С. 119–125
16. Кравцов С.С. Безбар'єрний туризм в Україні: шляхи вирішення проблем. Туризм ХХІ століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. Київ, 2019. С. 74-76
17. Кулакова О. Ю. Мобільні додатки як сучасний засіб інноваційного розвитку в туризмі. Математичні методи, моделі та інформаційні технології в управлінні підприємством : тези доповідей ІІІ наук. конф., 19 березня 2018 р. Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2018. С. 37–39.

18. Лисюк Т.В., Терещук О.С., Дмитрук О.О. Екскурсійне обслуговування у структурі туристичного продукту. Причорноморські економічні студії. Випуск 28-1. 2018
19. Лихоносова Г.С., Леснікова Ю.І. Безбар'єрний туризм як забезпечення потреб соціально відторгнутих людей. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 2-2(45). С.76-79
20. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/sanatornokurortne-likuvannyat-invalidiv.html>
21. Моца А.А., Корінець Р.Я., Горюнова К.А. Перспективи розвитку туризму для людей з інвалідністю після закінчення російсько-української війни. АКАДЕМІЧНІ ВЗІІ Випуск 33/2024
22. Покоłodна М.М., Корнеєва С.Г., Коваленко Д.В. Особливості організації та проведення екскурсій для осіб з обмеженими можливостями. Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. 2019. Вип. №10. С.209-218.
23. Радіонова О.М., Труфанова К.А. Аналіз доступності туризму для осіб з обмеженими можливостями в Україні. Бізнес-навігатор. 2019. Вип. 6 (55). С.187-191
24. Слатвінська Л. А. Перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 5.
25. Тищенко С.В., Чернишова Т.М., Осіпчук А.С. Туризм як засіб психологічної та соціальної підтримки груп ризику та людей з особливими потребами. Економіка та управління національним господарством. 2021. №51. С. 73-81.
26. Туризм ХХІ століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Пряшів, 10–11 квіт. 2019 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. – 196 с.
27. Туризм в Україні: виклики та відновлення [Електронний ресурс] : Зб. матеріалів Міжнародного туристичного форуму, Київський національний

економічний університеті імені Вадима Гетьмана, м. Київ, 21–22 березня 2023 року. К. : КНЕУ, 2023. 337 с.

28. Туристична галузь України під час війни: виклики, загрози, шляхи виходу з кризи : монографія / [за заг. редакцією д. е. н., проф. М. Ю. Барна]. – Львів : ЛТЕУ, 2024. – 280 с.
29. Чабан М. Психологічний туризм як засіб реабілітації воїнів АТО. Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. «Сучасні тенденції розвитку туризму». Частина II. Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ», 2015. С.131-133.
30. Чупріна К.О. Аналіз розвитку інклюзивного туризму закордоном. Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія “Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм”. Вип. 11, 2020